

Univerzita Palackého v Olomouci

Filozofická fakulta

Katedra psychologie

**Vztahy v rodině po rozvodu z pohledu mladých
dospělých**

**Family relationships after divorce from the
perspective of young adults**

Bakalářská diplomová práce

Autor: Bc. Dominika Tvrdá

Vedoucí práce: PhDr. Veronika Očenášková, Ph.D.

**Olomouc
2016**

Poděkování

Ráda bych zde poděkovala PhDr. Veronice Očenáškové, Ph.D. za trpělivost, ochotu, rady a doporučení a rovněž za příjemnou komunikaci v rámci vedení mé bakalářské diplomové práce. Můj velký dík patří také respondentkám, které mi poskytly podnětný materiál. Chci poděkovat také svým rodičům, bez kterých by tato práce nevznikla – stejně jako ani já ne.

Prohlášení

Místopřísežně prohlašuji, že jsem bakalářskou diplomovou práci na téma: „Vztahy v rodině po rozvodu z pohledu mladých dospělých“ vypracovala samostatně pod odborným dohledem vedoucí práce a uvedla jsem všechny použité podklady a literaturu.

V.....dne.....

Podpis

Obsah

Úvod.....	5
Teoretická část bakalářské práce.....	6
1 Rodina jako základní prvek našeho života.....	7
1.1 Vymezení rodiny a její funkce.....	7
1.2 Proměny rodiny v průběhu času.....	9
1.3 Rodinné vztahy.....	11
1.3.1 Rodinné subsystémy.....	12
1.3.2 Funkční či nefunkční rodina?.....	14
2 Rozvod jako závažný mezník v životě rodiny.....	17
2.1 Rozvod a jeho možné determinanty.....	17
2.2 Proces rozpadu manželství.....	19
2.3 Situace po rozvodu.....	21
2.4 Rozvod očima dítěte.....	23
2.4.1. Reakce dětí ve vztahu k věku.....	25
3 Mladá dospělost.....	28
4 Rodinné vztahy v kontextu rozvodu v současném výzkumu.....	30
4.1 Současné zahraniční výzkumy.....	30
4.2 Výzkum vztahů v rodině v kontextu rozvodu v ČR.....	32
5 Souhrn teoretické části a východiska výzkumu.....	35
5.1 Souhrn teoretické části.....	35
5.2 Východiska výzkumu.....	36
Výzkumná část bakalářské práce.....	37
6 Výzkumný problém, cíle práce a výzkumné otázky.....	38
6.1 Vytyčení oblasti výzkumu a výzkumného problému.....	38
6.2 Cíle práce.....	39
6.3 Výzkumné otázky.....	39
7 Popis zvoleného metodologického rámce a metod.....	41
7.1 Metodologický přístup a typ výzkumu.....	41
7.2 Výzkumný soubor.....	42
7.3 Metody sběru dat.....	43
7.4 Metody zpracování a analýzy dat.....	45
7.5 Etické aspekty výzkumu.....	46

8 Výsledky výzkumného šetření.....	48
8.1 Vnímání a prožívání současných vztahů v rodině.....	48
8.2 Rozvod a vztahové proměny.....	55
8.3 Faktory vlivu na vnímání a proměny rodinných vztahů	62
9 Diskuze.....	67
9.1 Diskuze k metodologii výzkumu.....	67
9.2 Diskuze k limitům výzkumu.....	70
9.3 Diskuze k výsledkům výzkumu.....	70
10 Závěry.....	73
11 Souhrn.....	74
Seznam použitých zdrojů a literatury.....	76
Seznam příloh.....	81

Úvod

Rodina jako dynamický systém vztahů vytváří nezastupitelné místo v našich životech. Skrze ní se společně s dalšími faktory utváří základy našeho chování, prožívání a také interpretace událostí, mezilidských interakcí a reality jako takové. Rodinné prostředí na nás může působit pozitivně i negativně v souvislosti s povahou a intenzitou více či méně náročných situací, se kterými se setkává. Za jednu z výrazně zátěžových událostí je považován také proces rozvodu, který má z globálního hlediska jako společenský fenomén vzestupnou tendenci a se kterým má v posledních letech přímou zkušenost asi polovina českých rodin. Přírozeně z něj plynou příznivé i nepříznivé důsledky, které můžeme nahlížet i z perspektivy konkrétních změn v rodinném uspořádání a vztazích mezi jednotlivými členy. Vlivem těchto událostí může docházet k nejrůznějším proměnám, ke kterým s jistotou patří například fyzické odloučení rodičů jako partnerů, avšak k nežádoucí destabilizaci rodiny nemusí v některých případech dojít vůbec. Vzhledem k tomu, že v české populaci není oblast porozvodových vazeb příliš zmapována, rozhodla jsem se ve své bakalářské diplomové práci zaměřit na vztahy v rodině po rozvodu z perspektivy mladých dospělých jedinců, kteří mají s touto situací osobní zkušenost. V teoretické části jsem zpracovala témata týkající se rodiny, jejího významu, proměn a vnitřního uspořádání, dále jsem pojednala o problematice rozvodu, možných příčinách a situačních důsledcích v rovině dospělých i dětí. V neposlední řadě jsem se věnovala také vývojovému období mladé dospělosti, což se stalo jedním z kritérií pro zařazení účastníků do kvalitativně orientovaného výzkumného šetření. Cílem bylo zmapovat rodinné vztahy po rozvodu rodičů, popsat jejich charakteristiku, jak je mladí dospělí vnímají a popisují. Zajímalo mě rovněž, jaké aspekty mohou mít vliv na aktuální chápání těchto relací. Dalším cílem bylo prozkoumat, zda v době od rozvodu rodičů do současnosti došlo k nějakým proměnám v rodinných vztazích, a zaměřit se na aspekty působící na popsané změny. Výzkumný projekt by mohl být přínosný především v praktické rovině v rámci rozvodové a porozvodové péče.

Teoretická část bakalářské práce

1 Rodina jako základní prvek našeho života

Rodina tvoří neodmyslitelnou součást našich životů od narození do smrti. Skrze ní začínáme poznávat svět, okolní prostředí a stáváme se lidskými bytostmi v rámci procesu socializace, který nám zprostředkovává. V rodinném prostředí získáváme bazální postoje k životu a lidem, které nás spolu s dalšími vnitřními i vnějšími faktory ovlivňují po celý náš život. V tomto kontextu pak určitým způsobem jednáme a reagujeme na různé situace a také je individuálně prožíváme právě z perspektivy naší rané zkušenosti s nejbližšími lidmi. Neznamená to však, že by rodinný kontext byl jediným faktorem ovlivňujícím naše chování a prožívání. Na tom se podílí i celá řada dalších činitelů od kultury, ve které žijeme, přes vrstevníky, přátele až po mediální prostor či politický systém a uspořádání.

Pro naše účely musíme vycházet z podstaty zkoumané věci, a proto se budu v navazujícím textu nejprve zabývat alespoň stručným vymezením rodiny, dále jejími proměnami v čase a v neposlední řadě se zaměřím na charakteristiku rodinných vztahů, přičemž v této souvislosti neopomenou rovinu funkční i nefunkční.

1.1 Vymezení rodiny a její funkce

Rodina je tradičně považována za významný a stabilní prvek našeho života i společnosti jako takové. Odborníci vymezují rodinu podle odlišných hledisek, a proto je obtížné nalézt její odpovídající charakteristiku, jenž by ji vystihovala v celé šíři. Jednotná definice tedy zatím neexistuje, ovšem můžeme se setkat s mnoha rozmanitými vymezeními, která rodinu pojmají z různých úhlů pohledu.

Podle Možného (2006, s. 114) představuje rodina relativně stabilní a univerzální lidskou instituci nebo také „*společností uznávaný způsob, jak mít a vychovávat děti*“. Z tohoto pohledu ji můžeme pojímat jako základní jednotku každé lidské společnosti. Plaňava (2000, s. 73) rodinu chápe jako „*strukturovaný celek (systém), jehož smyslem, účelem i náplní je utvářet relativně bezpečný, stabilní prostor a prostředí pro sdílení, reprodukci a produkci života lidí*“. Rodinu lze charakterizovat také jako celistvý systém, který ale není pouhou sumou částí. Vytváří zcela novou kvalitu, která je nějakým způsobem ohraničená a zároveň strukturovaná a dynamická. V ideálním případě a širším slova smyslu je pak rodina podle Satirové (1994, s. 20) „*místem, kde člověk najde*

lásku, porozumění a podporu, i když všechno ostatní zklame; kde se osvěžíme, nabereme novou sílu a úspěšněji se pak vyrovnáme s vnějším světem“.

Pokud bychom nahlédli do odborných slovníků, najdeme veskrze podobné definice. Pedagogický slovník např. vymezuje rodinu jako společenskou instituci, která vytváří emocionální klima, ovlivňuje mezilidské vztahy, postoje, hodnoty a obecně životní styl jedince (Průcha, Walterová, & Mareš, 2009). Co se týče slovníku psychologického, ten na rodinu pohlíží jako na společenskou skupinu, která je „*spojená manželstvím nebo pokrevními vztahy a odpovědností a vzájemnou pomocí*“ (Hartl & Hartlová, 2000, s. 512).

Z hlediska funkcí rodiny, můžeme zmínit přehled základních, které jsou do jisté míry stabilní v čase. Jedná se o funkce biologicko-reprodukční, socializační, psychickou a ekonomickou. Za základní účel vytváření rodin se považuje především ochrana a reprodukce jejích členů, která umožňuje pokračování rodu a rozvoj společnosti (Možný, 2006; Matoušek, 2003). Rodina by taktéž měla plnit funkci ochrannou, jenž spočívá v zajištění životně důležitých potřeb všech jejích členů.

Kromě toho, že je rodina důležitá pro udržení společnosti jako takové, má rovněž socializační funkci. Jak vhodně podotýká Výrost a Slaměník (2008) člověkem se v pravém slova smyslu staneme až v rámci procesu socializace. Rodina představuje podle Matouška (2003) první model společnosti, se kterým se dítě setkává, má vliv na osobní vývoj a vztahy k dalším lidem, vštěpuje určité hodnoty a zprostředkovává víceméně podpůrné prostředí, čímž jedinci předává jisté sociální dovednosti, které může dále rozvíjet. Dítě tedy získává nejen rozmanité dovednosti a připravuje se na plnění budoucích rolí ve společnosti, ale také si podle Janošové (2008) v rámci socializace vytváří základ pro budování pohlavní identity. Mez hlavní úkoly rodiny tedy patří rovněž příprava svých členů na vstup do praktického života (Kraus & Poláčková, 2001).

V rámci psychické oblasti, plní rodina také řadu významných funkcí, které se týkají citové blízkosti a opory ve vzájemných vztazích rodič - dítě, pocitu stability, bezpečného zázemí a vlastní hodnoty, jež se stává základnou pro budování obrazu o sobě samém. Emocionální rovinu vyzdvihuje také Matoušek (2003, s. 9) a vhodně podotýká, že: „*stálá přítomnost vysoce citově angažovaných rodičů je dnes považována za nepostradatelnou podmínku zdravého duševního i tělesného vývoje dítěte*“. V nejširším pojetí by rodina měla vytvářet zdravé prostředí, kde se mohou členové rodiny úspěšně vyvíjet a růst, což považují Epstein, Bishop, Ryan, Miller & Keitner (1993) za primární funkci rodinného systému.

Rodina se vyznačuje také společným ekonomickým základem, který si určitým

způsobem přerozděluje, případně předává, a je tudíž funkční i z ekonomického hlediska. To je zároveň jedním z faktorů, který rodinu spojuje. Nutno podotknout, že ekonomické, resp. hospodářské, pouto není v dnešní společnosti, ve srovnání s minulostí, natolik silné či významné, aby udrželo členy rodiny pospolu.

Rodina jako významná determinanta našich životů nám může v optimálním případě dát pocit vlastní hodnoty, stability, bezpečného zázemí a chráněného prostředí, psychickou pohodu, pocit smysluplnosti a případné materiální zabezpečení. Může být pro člověka prostředím, kde se může projevovat autenticky, spontánně a otevřeně. Na druhou stranu se může stát také i výrazným zdrojem stresu, když např. nedochází k uspokojování citových a jiných potřeb a když se z rodinného prostředí stane místo, které není bezpečné.

1.2 Proměny rodiny v průběhu času

Rodina jako ucelený systém vztahů se v průběhu času neustále mění, a to po stránce formy i významu. Nutno říci, že pokud by tomu tak nebylo, mohli bychom si klást otázku, zda je to vůbec přirozené. Rodina je totiž dynamický prvek a stejně jako ostatní systémy, jevy a fenomény ve společnosti se plynule vyvíjí určitým směrem. V navazujícím textu se proto budu v krátkosti zabývat tím, jak se proměnil pojem rodina, její význam, podoba, uspořádání a faktory, které v tomto procesu mohly sehrát důležitou roli.

Matoušek (2003) předpokládá, že rodina jako jednotka společnosti existovala už v době kamenné. Tuto teorii rovněž potvrdily i četné antropologické nálezy, které naznačují, že lidská společnost byla od počátku organizovaná, měla koordinované role jednotlivců, které byly rozdělovány podle věku, pohlaví a postavení ve skupině. Model rodiny tvořené rodiči, jejich dětmi, prarodiči a dalšími členy vykazuje stabilitu snad ve všech epochách vývoje lidstva a ve všech známých současných společnostech. Podle Matouška (2003) prakticky neexistuje žádný typ společnosti, který by se neopíral o rodinu jako o svůj základní článek, i když se její podoba v rámci soužití podstatně proměnila.

Pokud se podíváme do období starověku i středověku, i v těchto časech byla podle Giddense (1999) rodina institucí, bez níž by se ve společnosti těžko obešel. V té době bylo běžné soužití širších rodin, na venkově byly rodiny větší než ve městech, a lidé kladli velký důraz na příbuzenská pouta, což posilovala jejich vzájemnou solidaritu. Je ovšem nutno podotknout, že ve středověku, potažmo i ve starověku, pojem rodina označoval model velké domácnosti, kde pospolu žilo a hospodařilo určité společenství lidí podléhajících

dominantnímu jedinci – hlavě rodiny (Možný, 1990). Do rodiny se tedy počítali nejen příbuzní, ale i ostatní, kteří v domě žili (např. otroci, sluhové, čeledíni, děvečky)¹.

Postupem času, a především vlivem industrializace, začalo docházet k přesunu pracovních míst z rodin do továren a obyvatelé se začaly více soustřeďovat do měst (Možný, 2006; Matoušek, 2003). Začala také klesat pozice muže v rodině, protože přestal být jediným a hlavním živitelem rodiny. Ve veřejné sféře docházelo stále více k postupnému stírání rozdílů mezi muži a ženami. Žena už neodvozuje svůj sociální status a identitu od muže. Ten již není tak úzce svázán s rodinnými svazky a do popředí se dostává osobní nezávislost² a svobodná vůle, což souvisí také s uzavíráním manželství. Sňatky začaly být uzavírány pouze z přání snoubenců a souhlas rodiny, nebo dokonce výběr partnera rodiči, ustoupil do pozadí (Giddens, 1999). Rodina byla tedy v minulosti pokládána za posvátnou a stabilní instituci ve společnosti. Podle Možného (2006) můžeme její výrazný posun sledovat zhruba od konce první světové války do současnosti.

Pokud bychom měli shrnout proměny rodiny, jedná se především o změny týkající se výběru manželského partnera, sexu, reprodukce, rodinné stability, povahy mužských a ženských rolí a socializačních procesů. Konkrétně to znamená, že rodina v průběhu staletí ztratila nepsané právo pro výběr budoucího manžela či manželky. Dnes tedy mladí lidé nejsou v tomto ohledu svázáni a mohou si pro život zvolit partnera podle své vlastní vůle.

Další proměnou je i přístup k sexu, kdy tradiční rodina ztratila „*monopol na legitimní sex*“ (Možný, 2006, s. 21) a člověk již nemusí první intimní zkušenost prožít po svatbě a může beze strachu, že by ho společnost zcela zavrhla, rozvíjet sexuální život před uzavřením sňatku. S tím ovšem souvisí také nárůst počtu nemanželských dětí, ke kterému dochází od počátku 70. let 20. století, a tak rodina postupně ztrácí i výsadní právo na plození dětí (Možný, 2006). Podle některých autorů slábne vliv rodiny taktéž v oblasti socializace jedince. Přestože rodina patří i v současnosti mezi hlavní činitele socializace, značně se rozšířila působnost jiných faktorů, které se velkou měrou podílejí na formování jedince, ať už jsou to státní a soukromé instituce, organizace nebo masmédiá.

V neposlední řadě se proměny dotkly samozřejmě i rozdělení rolí a pozic v rodině.

¹ Dnešní pojetí rodiny je poněkud užší a označuje domácnost tvořenou manželským párem, případně nesezdanou dvojicí nebo samoživiteli, a dětmi.

² Nezávislost ve vztahu nemusí být vždy považována za negativní prvek, neboť jistá míra osobní svobody, pokud je dobře vyvážená, je považována za zdravou složku vztahu (Klímeš, 2005; Možný, 1990). V očích našeho partnera můžeme právě tím získat na ceně, protože můžeme být sobě navzájem přínosem a podnětem k dalšímu rozvoji. Vyžaduje to ovšem hledání rozumné míry vyvážení vzájemné nezávislosti, která se pak může stát cenným prvkem partnerského vztahu.

Pevně stanovená tradiční hierarchie založená později na patriarchátu se v postmoderní rodině vytrácí a je výrazně individualizovaná, spíše slabá. Tato skutečnost souvisí i s postupným stíráním hranic mezi „mužskou“ a „ženskou“ sociální rolí.

Rodinné hodnoty také prošly proměnou a v dnešní době jsou často vyjadřované spíše v podobě předmětů a materiálních statků, což mohou být auta, nejnovější elektronické přístroje, šperky, nemovitosti apod. Tato skutečnost podle Možného (1990, s. 88) souvisí také se skutečností, že rodina byla v minulých dobách „sociálním zařízením k udržení a přenosu soukromého vlastnictví“.

Tendence současnosti můžeme najít také v odkládání sňatků, záměrném posouvání rodičovství do pozdějšího věku, tzv. odložené rodičovství, udržování neformálních svazků a nové formy soužití (např. homosexuální svazky, nesezdaná soužití, singles, rodina s osamoceným rodičem), zvyšování rozvodovosti a výskyt tzv. seriální monogamie³, omezování počtu dětí v rodině nebo rozhodnutí nemít potomky vůbec. Dále se rovněž prodlužuje doba, po kterou děti žijí s rodiči spolu v závislostní rovině a využívají domácí „servis“. Do popředí se také dostávají individuální zájmy dospělých nad zájmy rodinné apod.

Z hlediska stability rodiny a manželského svazku, která byla dříve udržována i významnější rolí církve a víry obecně, jde vývoj, troufnu si říci, zcela opačným směrem. O rozvodu a rozpadu rodiny se ale budu podrobněji zmiňovat v další části bakalářské práce.

Lze konstatovat, že rodina prošla během staletí mnoha změnami a tento proces přirozeně pokračuje dál a je nezastavitelný. Neodmyslitelně souvisí s vývojem a změnami v celé společnosti, kde se odráží nejen kulturní podmíněnost, ale i dění ve světě (Výrost & Slaměník, 2008). Přesto ovšem najdeme mezi rodinami takové, které se více méně drží tradiční formy rodinného soužití a fungování, a tak vedle sebe existují různé podoby vývojových procesů v této oblasti.

1.3 Rodinné vztahy

Jak už bylo zmíněno výše, rodinu můžeme chápat jako strukturovaný systém, který ovšem z obecného hlediska musí být tvořen jednotlivými prvky ve vzájemné interakci,

³ Jev poukazující na skutečnost, že člověk prochází během života několika svazky, ať už manželskými či nesezdanými (Možný, 2006).

aby byla zachována jeho podstata. Systém funguje na základě povahy několika faktorů, jakými jsou způsob organizace a charakteristika jeho jednotlivých součástí, přičemž mezi nimi vznikají nejrůznější podsystémy a vazby (Matoušek, 2003). Konkrétní vazby a vztahy v systému mohou vznikat právě vlivem interakce, resp. sociální interakce, kterou Hartl a Hartlová (2000, s. 236) vymezují jako „*vzájemné dorozumívání, verbální i neverbální, mezi dvěma nebo více jedinci či mezi skupinami*“. Pro utváření vztahů je tedy nutnou podmínkou vzájemná komunikace v nejširším smyslu slova, jenž může mít povahu verbální i neverbální (jako např. chování, jednání, mimořechové prostředky). Za základní komponenty podílející se na vytváření vztahů v rodině tedy můžeme označit interakci, zahrnující komunikaci, a způsob uspořádání členů rodiny neboli vnitřní organizaci.

Hierarchické uspořádání charakterizovalo rodinné vztahy od nepaměti a souviselo s celkovým uspořádáním společnosti a respektováním různých pozic jejích členů. V tomto ohledu se dnešní rodina oproti minulosti nijak výrazně neliší, kromě toho, že se v současnosti více objevují nové formy soužití (rodiny s jedním rodičem, rodiny s homosexuálními partnery aj.). Spíše můžeme hovořit o přirozeném vývoji v rámci dynamiky vnitřní rodinné struktury, která postupně upouští od výsadního postavení muže jakožto „nejvyššího člena“ a hlavy rodiny, což souvisí kromě jiného také s novými formami rodinného soužití. Chápání vnitřní struktury vztahů se v současné době ubírá směrem k rovnocennému vztahu mezi mužem a ženou, resp. otcem a matkou rodiny. Rodinný systém má tedy i dnes svou specifickou vnitřní organizaci, tzn. rozdělení vlivu a moci, role členů rodiny a hranice mezi nimi, což ostatně popisoval již Minuchin (1974), jehož klíčovým pojmem se stala právě rodinná struktura v rámci strukturálního pojetí konceptu rodiny. Z vnitřního uspořádání pak vyplývají konkrétní pravidla, očekávání a vzájemné interakce mezi jednotlivými členy.

1.3.1 Rodinné subsystémy

Rodina jako ucelený systém vytváří rovněž subsystémy, kdy se jednotlivci spojují, aby např. prováděli rozhodnutí, sdíleli zážitky a emoce nebo se věnovali společným zájmům, definovali sami sebe anebo jsou spojeni pouhou generační příslušností (Plaňava, 1993, 2000; Matoušek, 2003). Každý člen rodiny v nich pak zaujímá své místo.

Za primární rodinný subsystém je některými autory považován vztah mezi matkou a dítětem, který vzniká přirozeně již v době těhotenství (Možný, 1990; Matoušek,

2003; Sobotková, 2007). Tato vazba je ze své podstaty trvalá a nezrušitelná, ve většině případů bývá také velmi pevná, což souvisí rovněž s dlouhodobou závislostí a nesamostatností dítěte v rámci jeho přirozeného vývoje. Jak podotýká např. Možný (1990) nebo Langmeier a Krejčířová (2006), pro každého jedince je velmi významná především kvalita tohoto primárního subsystému, protože ovlivňuje schopnost vytvářet další sociální vazby v budoucnu. K dalším „spojenectvím“, která jsou pro fungování rodiny důležitá, patří vztah mezi mužem a ženou, resp. manželská/partnerská vazba, která tvoří pro dítě základní stabilní a vztažný prvek v rodinném systému. Plaňava (2000) považuje tzv. manželskou alianci za nejdůležitější pro dobré fungování rodiny a upozorňuje na to, že v případě narušených vztahů mezi manžely může docházet k nebezpečné triangulaci, kdy jeden z rodičů neadekvátně posiluje vztah s dítětem a vytváří spojenectví v rámci obrany před manželským partnerem. Stejně tak podle Satirové (1994) musí existovat mezi partnery/manžely velmi pevný vztah, aby mohla rodičovská péče jedinci dát potřebnou podporu pro zdravý vývoj. Možný (1990) předpokládá, že párová vazba mezi mužem a ženou tvoří jádro rodiny, které má ochrannou funkci právě pro výše zmíněnou primární vazbu mezi matkou a dítětem.

Další subsystémy vznikají mezi dítětem a rodičem opačného pohlaví, v rámci něhož se dítě učí některým aspektům sexuální a rodičovské role. Tato vazba nabývá podle Matouška (2003) největší síly mezi čtvrtým a šestým rokem dítěte, přičemž by měla být později přetvořena do vztahu k jinému člověku. Další důležitá vztahová rovina se týká vazby mezi dítětem a rodičem stejného pohlaví, kdy se dítě také učí základům sexuální role, osvojuje si dovednost regulovat emoce, učí se morálním hodnotám, rozvíjí intelekt atd.

Neméně významným subsystémem rodinných vztahů je sourozenecké spojenectví, na jehož základě si může dítě osvojit zejména sociální kompetence, učí se kooperaci, solidaritě, vzájemné výpomoci, komunikaci, ale i soutěžení nebo vytváření kompromisů apod. (Vágnerová, 2012; Sobotková, 2007).

V rámci vytváření rodinných vazeb však může docházet ke komplikacím z nejrůznějších příčin, a nemusí se tak podařit úspěšně navázat zmíněná spojenectví. Matoušek (2003, s. 93) se v této souvislosti domnívá, že: *„dítě, které nemá možnost uzavřít alespoň s jedním rodičem (nebo jeho stabilní náhradou) pevnou alianci, se považuje za deprivované, tzn. zbavené náležité rodičovské péče.“* Podle Sobotkové (2007, s. 27) pak *„jakékoliv pozdější problémy v subsystému rodič-dítě vždy signalizují (přinejmenším latentní) instabilitu rodiny.“* Kromě toho mohou zmíněná spojenectví nabývat charakteru

dysfunkčního nebo méně funkčního, a může tak docházet k vytváření koalic, které Langmeier, Balcar a Špitz (2000) chápou jako spojenectví zaměřená proti zájmům druhého člena rodiny.

Jedním z důležitých pojmů v rámci rodinné struktury jsou také hranice mezi zmíněnými subsystémy. Můžeme je chápat dle pojetí Emeryho (2012) jako jistá pravidla definující limity rodinných vztahů. Podle názoru většiny autorů by měly být jasné stanovené, ale zároveň mají zůstat v určité míře propustné (Minuchin, 1974; Satirová, 1994; Plaňava, 2000; Sobotková, 2007). Matoušek (2003, s. 83) v tomto směru podotýká, že: „*má-li být rodina funkční, musí být hranice všech subsystémů jasné a za jasných podmínek překročitelné. Nefunkční hranice je charakterizována buď jako difúzní (nejasná), či jako rigidní (nepropustná)*“. Pokud nejsou hranice explicitně stanoveny, může docházet k chaosu v oblasti kompetencí. Mohou pak vznikat problémy v procesech rozhodování, komunikace nebo převzetí zodpovědnosti a obecně se může narušovat fungování rodiny jako takové. Nyní se tedy dostáváme k další otázce, a to čím jsou charakteristické funkční a nefunkční rodinné systémy, o čemž v následujícím textu alespoň v krátkosti pojednám.

1.3.2 Funkční či nefunkční rodina?

Pojem funkční a nefunkční v souvislosti s rodinným systémem je někdy volně zaměňován s pojmem klinická/neklinická, harmonická/neharmónická nebo zdravá/nezdravá rodina, který hojně užívala především Virginia Satirová. Čeští autoři se spíše přiklánějí k užívání pojmu funkční rodina, který v nejširším smyslu slova označuje takovou rodinu, kde členové vytvářejí vhodné adaptabilní chování. Podle Plaňavy (2000, s. 23) můžeme funkční rodinu chápat v obecné rovině jako systém schopný žádoucího chodu, který umožňuje „*plnit určité úkoly či poslání*“. Blíže tento pojem vysvětluje také Hartl a Hartlová (2000, s. 512), kteří uvádí, že: „*rodina, v níž dochází k úspěšnému řešení problémů, existuje příznivé emocionální klima a dochází ke stálému vyrovnávání vztahů uvnitř rodiny v souladu s životním cyklem jejích členů*“. Za základní pilíře funkční rodiny jsou považovány charakteristiky jako adaptabilita, soudržnost a komunikace (Sobotková, 2007).

Hlavním ukazatelem funkčnosti rodiny je podle Matouška (2003) emoční spokojenost manželů a emoční uspokojení dětí, přičemž by členové měli umět respektovat individuální zvláštnosti každého z nich. Na význam pevné manželské aliance upozorňuje

rovněž Lewis (1979).

Kvalitní komunikační proces je jeden ze základních pilířů funkčních rodin. Bez komunikace jako takové se členové jednoduše neobejdou, a proto je důležité, aby byla komunikace v rodině efektivní. Komunikace je ve funkčních rodinách podle zjištění Beavers (1982) jasná, přímá, spontánní a otevřená. Její součástí je také humor, jak uvádí ve výčtu charakteristik zdravých rodin i Curran (1983), jako žádoucí a přirozená reakce na různé situace. Rovněž schopnost naslouchat druhému jedinci s opravdovým zájmem a otevřené vyjadřování pocitů v rodině je podle Epsteina, Bishopa, Ryana, Miller a Keitnera (1993) významným faktorem pro efektivní komunikaci a úspěšné řešení problémů.

Ve zdravých rodinách, jak je pojímá Satirová (1994), k sobě jednotliví členové navzájem chovají úctu a dokážou ji projevovat vhodným a přijatelným způsobem, přijímají se navzájem i se všemi odlišnostmi, čímž posilují sebedůvěru každého člena, zároveň umí naslouchat jeden druhému a otevřeně a přímo komunikovat a projevovat své city, pocity, ať už jsou pozitivní či negativní, vlastní názory a postoje, aniž by se cítili ohroženi.

Mezi další důležité faktory, který byly zjištěny ve funkčních rodinách, patří také přizpůsobení se změnám, vhodné řešení problémů nebo vyjednávání (Lewis, 1979; Beavers, 1982). Zajímavý je také dvourozměrný model zdravých rodin podle Barnhilla (1979):

Identita:	1. Individualita x zapletení (enmeshment)
2. Vzájemnost x izolace
Změna:	3. Flexibilita x rigidita
4. Stabilita x dezorganizace
Zpracování informací:	5. Jasné vnímání x nejasné vnímání
6. Jasná komunikace x nejasná komunikace
Struktura rolí:	7. Vzájemnost rolí x konflikt rolí
8. Jasné mezigenerační hranice x rozptýlené hranice

Oproti tomu v nefunkčních neboli nezdravých rodinách byly ve větší míře zjištěny komunikační zmatky, nepřímé a nesrozumitelné promluvy mezi jedinci, nejasné rozdělení

rolí a zodpovědnosti, dále distancovanost, nedůvěra nebo boj o moc. Dysfunkční rodina je tedy obecně charakterizována jako prostředí, kde nejsou uspokojovány potřeby jejích členů. Podrobnější popis uvádí např. Matoušek (2003, s. 149): *„Ve vnitřních vztazích klinických rodin nacházejí posuzovatelé atmosféru nedůvěry, očekávání nepříjemností. Na chování, které je hodnoceno jako nepřátelské, se v těchto rodinách reaguje razantní nepřátelskou odvetou nebo bezpodmínečnou (často však předstíranou) kapitulací. Potřeby a přání členů rodiny jsou zhusta přijímány jako nepřijatelné, neoprávněné a jsou odmítány. Běžným jevem v klinických rodinách jsou ostré mocenské boje, jež někdy vedou k roztržení rodiny na dva tábory.“*

Důležité ovšem je si uvědomit, že rodina je dynamický a živý systém, což znamená, že pokud se objeví dysfunkční rysy či tendence, nemusí to nutně znamenat, že se jedná o stav konečný a neměnný. Ostatně, pokud bychom se na tzv. nefunkční projevy rodinného systému podívali z jiného úhlu pohledu, mohli bychom zvážit možnost, že právě takové projevy jsou pro danou rodinu v konkrétní situaci a čase jediným možným způsobem, jak fungovat, do jisté míry jsou tedy zároveň i „funkční“, i když třeba jen po určitou dobu. V této souvislosti musím zmínit postřehy Virginie Satirové (1994), která na základě svých klinických zkušeností uvádí, že každá rodina má šanci přetvořit nevhodné zvyky nebo chování tak, aby se mohly stát funkční. Je ovšem nutné, aby si tyto rodiny nejdříve uvědomily a následně přiznaly skutečnost, že určité problémy existují, a zároveň byly otevřeny možnosti změny. Jak podotýká Satirová (1994, s. 25), *„at' se stalo v minulosti cokoli, reprezentovalo to to nejlepší, co jste v té době uměli dělat“*.

2 Rozvod jako závažný mezník v životě rodiny

Rozvodová tematika je v současnosti stále aktuálním a závažným problémem týkajícím se celé společnosti i jedince jako takového. V dřívějších dobách byl rozvod prakticky nemyslitelnou situací, ale dnes je tomu zcela jinak. Rozvod se stal společensky tolerovanou a zároveň běžnou praxí. Lidé mohou do manželství vstupovat s rozličnými očekáváními, která jsou mnohdy až romanticky zidealizovaná, a když se jejich představy nenaplní, často zklamání řeší radikálním způsobem, a to právě rozvodem. Situace, které vedou manželský pár k rozvodu, jsou samozřejmě individuální, přičemž někdy může jít skutečně o pozitivní způsob řešení neuspokojivé životní situace, která přináší oběma stranám lepší vyhlídky do dalšího života. Ať už se tedy pár z jakéhokoliv důvodu rozhodne nechat se rozvést, jedná se bezesporu o jeden ze závažných životních mezníků jedince. V následujícím textu se pokusím alespoň v krátkosti zaměřit na rozvod a příčiny, které k němu mohou vést, dále na proces rozpadu manželství a porozvodovou situaci se zaměřením na rodiče i děti.

2.1 Rozvod a jeho možné determinanty

Podle některých autorů se rozvod řadí mezi největší traumata období mladé dospělosti, jiní autoři ho označují za projev tzv. sociální patologie (Vágnerová, 2007; Matějček & Dytrych, 1994). Rozvod obecně má dopady nejen emoční nebo sociální, ale i právní nebo etické a představuje obtížné období pro rodiče, jejich děti, ale i širší rodinu.

Z právního pohledu dochází k rozvodu na základě žádosti a poté rozhodnutí soudu. Dle nejnovějšího znění zákona musí jít o rozvrat hluboký a trvalý, kdy již nelze očekávat obnovení manželského soužití. Než ale k tomuto bodu v manželství skutečně dojde, může to trvat několik měsíců až let. Rozvod je tedy možné komplexně chápat spíše jako proces než událost.

Příčiny rozvodovosti jsou podle Možného (2006) vysvětlovány v rámci několika teorií, které mají různou povahu. Jedna z teorií se snaží vysvětlit rozvodovost jako jev postmoderní společnosti související se změnami sociálními a civilizačními. Jiné teorie se opírají o vnitřní mechanismy manželství a v neposlední řadě existují výzkumné snahy najít

proměnné, které významně korelují s rozvodovostí.

Je přirozené, že manželství doprovázejí více či méně závažné krize, které podle Vágnerové (2007, s. 149) „*vyplývají z problémů typických pro určitou vývojovou fázi, v níž se pár právě nalézá, a s ní spojenou proměnou stylu života*“. K významným událostem, které mohou způsobit krizi v manželství, patří např. narození dítěte a rozdělení rolí týkající se péče o rodinu, setrvání ženy nebo muže v domácnosti, návrat do zaměstnání po mateřské atd. Kromě toho soužití mohou ovlivňovat i další faktory jako je závažné onemocnění, nezaměstnanost či nepříznivá finanční situace. Dalšími faktory krize v manželství, která může dospět až k rozvodu, mohou být např. nejasně vymezené role, povinnosti nebo potřeby partnerů a také neochota spolupráce při řešení problémů a hledání kompromisů. Pravděpodobnost rozvodu pak podle Whita (1990) zvyšuje i výskyt rozvodu u rodičů, předmanželské porody nebo těhotenství, nízký věk v době sňatku nebo životní styl partnerů. Americký psycholog Finkel (2014) také nedávno upozornil i na skutečnost, že dnešní manželství je ohrožováno kromě jiných i socioekonomickými faktory. Na člověka jsou dnes kladeny jiné nároky, a tak lidé jednoduše mohou „zapomenout“ na udržování manželského pouta a nevěnují sobě navzájem dostatek času, nesdílejí spolu zážitky a nehovoří spolu, případně více energie věnují své vlastní seberealizaci nebo zajišťování hmotných statků. Páry, které si alespoň jednou týdně na sebe najdou dostatečný čas a investují do vztahu hodně energie, jsou podle Finkela (2014) mnohonásobně spokojenější.

U všech párů taktéž po určité době nastává přirozený proces, kdy partneři začínají uvažovat střízlivěji, klesá jejich vzájemná tolerance a počáteční romantické okouzlení a zamilovanost. Podle některých autorů přichází první krize zhruba po třech letech manželství (Možný, 2006; Kratochvíl, 2006; Vágnerová, 2007). Poté pravděpodobnost rozvodu mírně klesá a dalším kritickým obdobím se podle Možného (2006) stává desátý až dvanáctý rok od sňatku. Obecně platí, že čím jsou manželé spolu déle, tím větší mají šanci na udržení vztahu, protože už překonali krizová období, ke kterým v průběhu manželství dochází, a mohou z nich čerpat, což jim může pomoci překonávat další překážky. To ovšem neznamená, že rozvod nemůže přijít např. po dvaceti letech manželství, k čemuž může dojít v situacích, kdy manželství funguje po nějakou dobu pouze formálně, ale manželé spolu nežijí, případně sdílejí společné prostory pro bydlení. Manželé se tak mohou snažit udržet rodičovské funkce, i přesto, že jejich partnerský vztah je nefunkční, ale snaží se zajistit pro své děti vhodné rodinné zázemí (Vágnerová, 2007). Takový typ rodinného soužití je podle Vágnerové (2007, s. 155)

označován jako „rodina typu prázdné skořápky“.

Co se týče vnějších faktorů, neboli makrostrukturálních, na něž upozorňoval např. White (1990) a které můžeme řadit k determinantám rozvodu, mohou to být nejrůznější činitelé působící v dlouhodobějším horizontu a týkající se změn společenských, historických, politických nebo hospodářských. Možný (2006, s. 266) předpokládá, že: „poklesla především síla ekonomického tlaku na udržení rodiny“, což vysvětluje ztrátou statusu rodiny jako společenství majetku a společného hospodářství předávající ho se z generace na generaci. Jedním z dalších spolupůsobících činitelů může být rovněž postupná sekularizace společnosti, rozvolnění legislativy spojené s rozvodem, nahrazení původních funkcí rodiny institucemi moderní doby, znejasnění kritérií výběru životního partnera, která byla dříve pevně stanovena a nyní jsou jedinci postaveni se svobodnou volbou před rozhodnutí, zda dát přednost rozumu, srdci, ekonomickým výhodám či např. sexuálnímu chtíči. Příčiny bychom tedy mohli hledat jak ve vnějších, tak i vnitřních faktorech týkajících se každého jedince individuálně.

2.2 Proces rozpadu manželství

Rozpadem manželství lidé přicházejí o citovou jistotu, hrouť se jejich představy o společném domově a budoucnosti rodiny. Manželství se většinou rozpadá dlouhodobě a prochází několika fázemi, jedná se tedy o postupný proces, který podle Amata (2000) začíná v době, kdy spolu manželé ještě žijí a končí dlouho poté, co byl rozvod uskutečněn.

Matějček a Dytrych (1994) hovoří o třech stádiích rozpadu manželství, k nimž patří manželský nesoulad vznikající z konfliktů a rozporů, které neumí partneři adekvátně řešit a nenalézají vhodné kompromisy. Z nich pak může vzniknout manželský rozvrat, který se podle Matějčka a Dytrycha (1994) vyznačuje nefunkčností některých složek rodiny jako výchovné, ekonomické nebo emoční. Od rozvratu je pak blízko k samotnému rozvodu, tedy právnímu ukončení manželství. To však neznamená jednoduché přerušení, ale postupnou citovou i sociální přeměnu, která je více či méně bolestivá a ne vždy znamená uklidnění konfliktní situace (Vágnerová, 2007; Matějček & Dytrych, 1994).

Plaňava (2000) rozděluje proces rozpadu manželství do čtyř etap, které se však podle něj často navzájem prolínají. Prvním stádiem je manželská krize, která se projevuje neschopností komunikace a velkým napětím mezi partnery, kteří většinou hodnotí svůj

dosavadní vztah více negativně než pozitivně. Další etapou je rozhodování nebo rozhodnutí o rozvodu. Manželé se shodují pouze na skutečnosti, že společné soužití je neúnosné. Většinou dochází k situaci, kdy jeden z manželů na rozvodu trvá a druhý jej odmítá. Následně navazuje etapa rozvodového jednání, která je podle Plaňavy (2000) vymezena okamžikem podání žádosti a trvá až do samotného rozvodového stání u soudu. Poslední fází je pak manželská separace a vytváření porozvodového životního stylu, kdy dochází k pozvolnému smíření se situací, návrat do reálného života, uklidnění vztahů, případně touha začít nové partnerství apod.

Podle Klimeše (2005) prochází rozpad manželství či partnerství obecně pěti stádií. První fází autor označuje jako latentní, kdy si jeden z partnerů začne uvědomovat narůstající pocit neuspokojení ve vztahu a začne více vnímat vnitřní tendence k rozchodu. Druhý partner si v této chvíli nemusí vůbec ničeho všimnout, případně napětí ve vztahu přehlíží, vytěšňuje nebo nereflektuje. V této fázi se pak mohou postupně zvyrazňovat problémy ve všech oblastech vztahu a rodinného soužití, např. v intimním životě, v péči o domácnost a děti, po stránce emoční atp. Latentní fáze může být velmi dlouhá a může trvat až několik let, kdy se od sebe partneři postupně vzdalují v rovině psychické i fyzické (Klimeš, 2005). Dále následuje fáze spouštěcí, která začíná samotným vyřčením úmyslu rozejít se, resp. rozvést se, s partnerem. V průběhu této etapy dochází podle Klimeše (2005) ke zdegenerované komunikaci, kdy ani jeden z partnerů nemá skutečný zájem na rozchodu. Taková komunikace se vyznačuje systematicky opačným, nebo velmi zkresleným, chápáním sděleného významu, který byl zamýšlen zcela jinak, např. pochvala je vnímána jako útok či výtky. Fáze asymetrického rozhodnutí se vyznačuje poměrně pevným rozhodnutím pro rozchod jednoho z partnerů, přičemž druhý chce vztah udržet. V této situaci dochází většinou k tomu, že druhý z partnerů, který rozvod či rozchod neočekával, si teprve musí projít všemi negativními pocity s tím souvisejícími, jako jsou např. pocity méněcennosti, viny, zrady nebo zlosti na partnera (Vágnerová, 2007). Jako předposlední fázi označuje Klimeš (2005) fyzické odloučení a fantazijní fázi. Ta se vyznačuje především fyzickou separací, to znamená odstěhováním se, rozdělením věcí a nekontaktováním odloučených partnerů. Charakteristickým rysem tohoto období jsou narůstající přitažlivé síly, které se ovšem nemohou přirozeně realizovat a které byly dosud potlačeny negativními pocity vůči partnerovi. S tím jsou spojeny také fantazijní představy, které se v této fázi často vynořují a jedinec je může aktivně „realizovat“. Paradoxní fáze pak podle Klimeše (2005) začíná okamžikem, kdy se partner, který rozchod neinicioval, smíří s koncem vztahu a uzná ho za definitivní. *„Tato fáze se nazývá paradoxní, protože*

postupem času si oba bývalí partneři jakoby vymění role. Nyní to bude navrhovatel, kdo začne vyjadřovat přitažlivé síly, i když to nemusí dovést až k obnovení vztahu“ (Klimeš, 2005, s. 51). Paradoxní fáze se nemusí při rozchodech vůbec objevit, pokud k ní ale dojde, je to známka pro možnost obnovení vztahu, kdy partner iniciující rozchod bilancuje své rozhodnutí a uvažuje nad tím, co ho od partnera odpuzuje ale i přitahuje. Nakonec může z krize vzejít obnovení vztahu, nebo dojde k definitivnímu konci.

2.3 Situace po rozvodu

V odborných kruzích dříve převládal názor, že rozvod je pro zúčastněné krátkodobá zátěž, ale v posledních letech se ukázalo, že může mít psychologické účinky přetrvávající ještě mnoho let po rozvodu, u dětí mohou přetrvávat až do dospělosti (Amato, 2000; Amato & Booth, 1996; Wallerstein & Lewis, 2009; Ahrons, 2007). Následky rozvodu jsou ovšem pro mnoho jedinců různé v závislosti na rodinné situaci, vnitřních i vnějších zdrojích, na ekonomických faktorech apod., i přesto však existuje několik prvků, k jejichž změně dle odborníků dochází vždy.

V první řadě je nutno zmínit, že proces rozvodu ovlivňuje prakticky všechny v okolí partnerů. Dochází ke změně nejedné sociální role, a to především ke ztrátě role manžela/ky, která zasahuje nejen do vztahu k bývalému partnerovi, ale také se mění vztah k dětem, známým a rodinným příslušníkům partnera (Vágnerová, 2007). Většinou přetrvává i silné emoční pouto k bývalému partnerovi, což může trvat i několik let. Podle Matouška (2003) trvá bývalým manželům vyrovnání se s rozvodem zhruba 2 až 5 let.

Velké úskalí rozvodu tkví především v tom, že může nepřiměřeným způsobem vyvíjet tlak především na děti, které jsou oproti dospělým zranitelnější. Zcela jistý je podle Matějčka a Dytrycha (1994, s. 134) fakt, že rozvodem je ohrožen zdravý vývoj osobnosti dítěte a „*neexistuje věk, ve kterém by dítě rodinným rozvratem netrpělo*“. Liší se pouze jednotlivé reakce v závislosti na vývojovém období dítěte. Děti jsou rovněž vystavovány psychické zátěži, jejíž důsledky nemusí být na první pohled zřetelné, ale mohou se začít objevovat až v pozdějším věku (Ahrons, 2007; Wallerstein & Lewis, 2009). Každé dítě totiž těžce prožívá, když se lidé jemu tak blízcí nemají navzájem rádi, hádají se, urážejí nebo si ubližují. Následkem pak může být úzkost, díky které se dítě buď stáhne do sebe, nebo se v něm vzbudí neklidné až agresivní tendence (Matějček & Dytrych, 1994). Pokud konfliktní situace mezi rodiči pokračuje i nadále po rozvodu, což je podle Matějčka

a Dytrycha (2002) běžná rozvodová praxe, dochází např. k popouzení dítěte proti jednomu z rodičů, vzniká mnohem větší nebezpečí nepřiměřené zátěže pro nervovou soustavu dítěte. Pokračující nepřátelství mezi rodiči vyvolává v dítěti napětí, ze kterého mohou vzniknout nejrůznější neurotické potíže nebo poruchy chování apod. Matějček a Dytrych (1994, s. 140) zdůrazňují, že: „*dítě je zpravidla vnímavější vůči tomu, co se v rodině děje, než si dospělí jsou ochotni připustit*“.

Kromě toho dochází k proměně vztahů mezi dětmi a rodiči, což ovlivňuje především ztráta každodenního kontaktu s jedním z rodičů, většinou s otcem. Setkávání jsou pak často předem daná a časově omezená, a rozvod tak znamená v drtivé většině případů narušení či oslabení kontaktů mezi otcem a jeho dětmi (Amato 2000; Ahrons & Tanner, 2003; Dudová & Hastrmanová, 2007). Muž se po rozvodu ocitá v nelehké situaci, vzhledem k tomu, že ve většině případů jsou děti přiděleny do péče matky. Pro muže to znamená omezení kontaktu s dětmi a určité zaškatulkování do role „živitele“, který má v podstatě povinnost pouze finančně dotovat své dítě. Pro některé z nich to pak může znamenat nedostatečné naplnění otcovské role, jak zdůrazňuje Dudová a Hastrmanová (2007), a snadno tak dochází k rezignaci na rodičovskou roli, odpovědnost a autoritu. Po rozvodu je proto důležité, aby byla v určitém směru nastavena nová pravidla a hranice v rodinných vztazích, o čemž podrobně pojednává např. Emery ve své knize *Renegotiating family relationships* (2012). Upozorňuje na to, že rozvolnění hranic ve vztazích, především mezi rodiči a dětmi, po rozvodu a jejich nedostatečné přenastavení, je jednou z hlavních příčin stresu a konfliktů. Emery (2012) se domnívá, že je podstatné vymezit především trávení volného času rodičů s dětmi.

V neúplné rodině pak přichází často i problémy finanční, kdy matka nemá dostatek prostředků na hladké zajištění chodu domácnosti ve srovnání s dobou, než k rozpadu rodiny došlo. Dudová a Hastrmanová (2007, s. 16) v této souvislosti hovoří o feminizaci chudoby: „*V České republice se zhruba polovina neúplných rodin v čele s rozvedenou matkou pohybuje pod hranicí 1,5násobku životního minima. Skupina nekvalifikovaných a izolovaných osamělých matek se dostává do ještě větší izolace a nedokáže svou situaci ani dlouhodobě významně zlepšit. Výsledkem je tzv. feminizace chudoby: stále větší podíl obyvatel žijících pod hranicí chudoby tvoří ženy a děti.*“

Co se týče mužů, většinou i přes povinnost platit výživné na děti mají k dispozici větší část svých příjmů pro své osobní potřeby, než tomu bylo před rozvodem (Dudová & Hastrmanová, 2007).

K dalším důsledkům rozvodu patří mimo jiné stigmatizace rozvedených rodin,

výchovné problémy, které mohou souviset s chybějícím rodičem, a emocionální nestabilita.

Situace rozvodu, resp. rozpadu manželství, nemusí nutně vyznívat pouze v negativním kontextu. Naopak se může pro zúčastněné stát šancí pro spokojenější a plnohodnotnější život. Hetheringtonová a Kelly (2003) konstatují, že vedle negativních dopadů nelze opomenout ani pozitivní aspekty rozvodu, které spočívají jednak v redukci nebezpečných situací (fyzické či psychické násilí) a také v možnosti osobního vývoje, sebepoznání a celkové změny životního stylu k lepšímu, a to platí jak pro rodiče tak i děti. Záleží samozřejmě na mnoha činitelích, které k pozitivnější životní změně přispívají. K důležitým faktorům, jenž mohou ovlivnit porozvodovou adaptaci, řadí Matějček a Dytrych (1994) délku trvání manželství, počet a věk dětí, míru podpory širší rodiny, pracovní vztahy, osobnost rozvedených manželů a jejich psychické zdraví (včetně tolerance vůči psychické zátěži, adaptability, schopnosti sebekritiky, sociální obratnosti, názorových postojů apod.). U těch, kteří mají již jiného partnera, může dojít k jistému uvolnění, až euforii, nicméně rozvedení partneři se musí vyrovnávat rovněž s pocity strachu z budoucnosti, úzkosti, životního selhání apod. Často se podle Pavláta a Šusty (2008) objevuje nespavost, podrážděnost, poruchy koncentrace nebo zdravotní potíže. Pokud se proces adaptace po rozvodu vyvíjí dobrým směrem, objevuje se zvýšené sebevědomí, pocit životní spokojenosti a svobody. Booth a Amato (1991) konstatují, že adaptaci po rozvodu pozitivně ovlivňuje také vzdělání jedince a jeho podpora širší rodinou, vrstevníky a případně novým partnerem. Zvládnutý rozvod podle Plaňavy (2000) znamená, že bývalí manželé vyřešili bytovou, finanční, výchovnou i partnerskou situaci, dokázali se vnitřně citově i sexuálně odpoutat od bývalého partnera a dosáhli pocitu v nalezení nové životní perspektivy. Pavlát a Šusta (2008) shrnují, že porozvodová adaptace je komplikovaná a často má spíše pomalejší charakter, přičemž bylo zjištěno, že ženy mají oproti mužům s adaptací větší problémy. Rozvedení dospělí mají často horší životní standard a častěji trpí duševními problémy. Plaňava (1994) konstatuje, že čím déle trvá rodičům vyrovnat se s rozvodem, tím větší potíže mohou mít i jejich děti. S vyšší mírou komplikovanosti a dramatičnosti rozpadu manželství a porozvodových konfliktů se zvyšuje také intenzita negativních důsledků pro dětskou psychiku.

2.4 Rozvod očima dítěte

Odborníci se většinou shodují v tom, že je proces rozvodu pro děti bolestnou

a tísnivou zkušeností, jejíž důsledky mohou přetrvávat až do dospělosti (Wallerstein & Lewis, 2013). Dle přesvědčení Matějčka a Dytrycha (1994) jsou děti v kontextu rozvodu vystaveny psychické zátěži, jejíž důsledky nemusí být projeveny a rozpoznány okamžitě. Může se jednat o zvnitřněné vzorce chování, které mohou být patrné např. až v počátku dospělosti. Závěry z některých výzkumů ovšem poukazují na to, že ne všechny děti z rozvedených rodin vykazují maladaptivní chování a některé z nich, např. dle zjištění Amata (1993), dokonce prosperují velmi dobře i v budoucnu. Plaňava (2000) se rovněž domnívá, že rozvod nemusí být pro dítě nutně frustrující událostí, i když jsou dle jeho klinické zkušenosti ve většin případů děti vtahovány do manželské krize, ať už přímo či nepřímo. Přesto z mnoha studií vyplývá, že děti z rozvedených rodin mohou vykazovat, oproti dětem bez zkušenosti rozvodu rodičů, více problémů v chování, sociálních vztazích nebo v rovině psychosomatické.

Následky tedy mohou být pro dítě různé – od zhoršení školního prospěchu, který může být způsoben právě v důsledku přetrvávajícího stresu, napětí nebo úzkosti. Co se týče klesajícího výkonu ve škole, upozorňuje Matějček a Dytrych (2002) rozdílnost v pohlaví. Zatímco u dívek je postupné zhoršování školního výkonu méně nápadné, u chlapců se projevuje výrazná nekonformita a často i agresivnější chování.

U nás podle Matějčka a Dytrycha (2002) hrají také větší roli i vztahy dítěte k širší rodině – babičce, dědečkovi, tetě, strýci apod., a proto rozvod často ovlivní i tyto vazby. Může totiž docházet k tomu, že širší rodinné vztahy v důsledku rozvodu ochabnou a odráží se to právě i na vztazích dítěte ke zmíněným osobám. Například prarodiče rozvádějících se manželů mohou skrze tuto situaci vnímat bývalého partnera jejich syna či dcery jako „viníka“ rozpadu rodiny a tyto pocity mohou přenášet i na dítě, které mohou přestat akceptovat, i když k němu měli v minulosti pozitivní vazby. V jiném případě může členům širší rodiny bránit otec či matka dítěte v jejich dalším kontaktu. I tato situace pak může v dítěti vyvolávat pocity nejistoty a ztráty určitého zázemí. Na ohrožení potřeby bezpečí a jistoty upozorňuje v souvislosti s rozvodem také Plaňava (2000).

Pro dítě je rovněž velmi důležité, aby si v této těžké situaci vybuodovalo případně zachovalo svou identitu, tedy vědomí vlastní společenské hodnoty a s tím související zdravé sebevědomí. To mohou podle Dytrycha a Matějčka (2002) nabourat protichůdná vyjádření jednoho rodiče o druhém. Dítě potřebuje mít určitou jistotu, že jeho rodiče jsou hodni úcty a že jim může plně důvěřovat a jak uvádí Matějček a Dytrych (2002, s. 52) „*zdravou identitu dítěte velice snižuje, když při každé příležitosti musí vyslechnout, že otec je prolhaný, sobecký násilník, zločinec a podvodník atd., nebo z druhé strany, že matka je*

falešná, sobecká a zrádná hysterka atd.“. Dítě potřebuje vědět a slyšet, že přestože se rodiče spolu trápili a nerozuměli si a dále už spolu žít nemohli, na jejich vztahu k dětem se nic nemění a oba ho mají stále stejně rádi.

Dále může být dítě vystaveno silnému stresu vlivem příchodu nového partnera otce či matky. Ocítá se totiž často v pozici, kdy se musí s novým člověkem seznamovat a projevovat mu jistou míru náklonnosti, i přesto, že to tak zcela necítí. Dítě je znovu vystaveno chaotické situaci ve vztazích, což může rovněž vést k podráždění sebevědomí a obecné nedůvěře k lidem.

Z četných výzkumů vyplynulo, že děti z rozvedených rodin obecně hůře prosperují, mají více problémů v chování a přizpůsobení, v dospělosti dosahují většinou nižšího životního standardu a častěji se v dospělosti rozvádějí (Amato, 1994).

2.4.1. Reakce dětí ve vztahu k věku

Každé z dětí reaguje na rozvod rodičů různým způsobem, který může být velmi specifický. Trnka (1974) se domnívá, že určité negativní pocity se u dětí objevují vždy v období prvních týdnů nebo měsíců od rozchodu rodičů. Mohou se vyskytovat reakce od lhostejnosti přes hněv, vztek, pláč, vinu, strach, smutek, tíseň až po zmatenost nebo depresi. Takové reakce se ovšem vyskytují napříč všechny věkové skupiny, přičemž mezi nejčastější patří podle Hinkové (1995) hněv, pocit viny a ztráty nebo oklamání. Přirozeně ale konkrétní reakci dítěte ovlivňuje kromě vnějších faktorů také věk, a s ním související vývoj osobnosti nebo pohlaví.

Předpokládá se, že jisté reakce v tomto kontextu vykazují již kojenci z rozvedených rodin, ačkoliv by se mohlo zdát, že situace rozvodu děti v tomto věku neovlivní. Kojenec je soustředěný výhradně na sebe a svět tedy vnímá ze specifické perspektivy spojené s vlastním tělem a prožitky libosti či nelibosti (Vágnerová, 2007). Kolem šestého měsíce věku ovšem pro kojence začínají mít význam známé objekty či tváře a dokáže vnímat jejich stálou přítomnost. Jak se ukázalo, kojenci z rozvedených rodin byly při hře s matkou méně pozitivní a méně angažovaní (Clarke-Stewart, Vandell, McCartney, Owen, & Booth, 2000, in Pavlát, 2012). V této souvislosti se předpokládá, že se na tom může podílet emoční reakce pečující osoby, kterou dítě přirozeně vnímá.

U předškolních dětí se předpokládá nejintenzivnější reakce a jsou považovány za ohroženou skupinu v souvislosti se závažností reakce na rozvod rodičů (Tschann,

Johnston, Kline, & Wallerstein, 1990). Děti v předškolním věku cítí obvykle velkou nejistotu v souvislosti se vztahem k rodičům, protože si ještě nedokáží situaci adekvátně vysvětlit a pochopit, a proto se často uchylují k pocitům vlastní viny, objevují se silné pocity ztráty, odmítnutí a chaosu (Pavlát, 2012). Situace je většinou pro děti v tomto věku ještě obtížnější i v tom smyslu, že mnozí rodiče s dětmi o situaci nehovoří, a tak zde vzniká další prostor pro uplatnění dětské fantazie. Emery (2012) konstatuje, že je pro předškolní děti častý rovněž regres v chování, což může vyvolat právě odchod jednoho z rodičů a obava, že dítě ztratí i toho druhého. Mohou trpět záchvaty vzteku, nočními můrami, pomočováním a podobnými formami chování.

Také v mladším školním věku může být dítě enormně zasaženo rozvodem rodičů, vzhledem k tomu, že je pro něj rodina podle Vágnerové (2007) v centrálním postavení. V tomto věku jsou již schopny porozumět významu rozchodu rodičů, a projevují se u nich také silné obavy, zármutek, nebo dokonce úzkosti i deprese (Pavlát, 2012). Reakce může být o to komplikovanější v souvislosti se začátkem školní docházky, kdy je dítě vystaveno další zátěži plynoucí z povahy nových povinností a režimu (Langmeier & Krejčířová, 2006). V tomto případě se mohou vyskytovat projevy nesoustředěnosti, poruch spánku apod. U mladších dětí také můžeme podle Hodgese (1986) častěji pozorovat navenek obrácenou agresivitu. U dětí ve starším školním věku byl nejvíce zaznamenán hněv a vztek, přičemž se objevuje i touha vinit jednoho z rodičů z rozpadu rodiny.

Období dospívání je podle Wallersteinové (1983) také zátěžovým z hlediska reakcí na rozvod. V této době dospívající mohou více porozumět dané situaci, avšak reakce jsou podobné jako v mladším školním věku. Adolescent prožívá silný smutek nad ztrátou celistvosti rodiny a často o nastalé situaci přemýšlejí. Stejně často se podle Pavláta (2012) projevuje i hněv spojený s morálním hodnocením rodičů. Wallersteinová (1983) upozorňuje, že se adolescenti mohou stávat dospělejšími vlivem nepřiměřených nároků ze strany rodičů a někdy nevědomě zastávají roli rodiče, který odešel. Ohrožení jedinců v tomto věku je vysoké především z důvodu tendencí hledání „ztraceného“ zázemí nebo úniku ze situace v nevhodných formách chování a trávení volného času. Plaňava (1993) ovšem upozorňuje, že vyšší procento mladých delikventů z rozvedených rodin nemusí nutně souviset přímo s tíživostí situace rozvodu, ale s tím, že jeden z rodičů může mít příznaky ukazující např. na psychopatickou osobnost. I v pozdější adolescenci jsou reakce silné, ať už se jedná o pocit opuštění, úzkosti, frustrace či zlosti. Narušen může být rovněž vývoj identity, hodnot a cílů, což je také součástí vývojových úkolů, které by měl mladý člověk úspěšně zvládnout. Právě proto, že je dospívání samo o sobě náročným

životním úsekem, je situace rozvodu, zvláště konfliktního, vysoce rizikovým faktorem, jenž může narušit zdravý psychosociální vývoj dítěte.

Vzhledem k tomu, že se v našem empirickém výzkumu zabýváme subjektivními výpověďmi mladých dospělých respondentů, v navazujícím textu volně navážu krátkou charakteristikou období mladé dospělosti.

3 Mladá dospělost

Nejen adolescence, ale i mladá dospělost je pro každého jedince obdobím plným životních změn, kdy dochází k přeměně např. společenských rolí nebo nároků samotného jedince i okolí, a to s sebou přirozeně přináší pozitivní i negativní aspekty. Dilemata, která musí mladý dospělý v tomto období řešit, se podle Vágnerové (2007) týkají svobodné volby partnerských nebo přátelských vztahů, ekonomické soběstačnosti nebo samostatnosti a nezávislosti. Raná dospělost je podle Langmeiera a Krejčířové (2006) spojena s následujícími vývojovými úkoly:

- upevnění identity
- identifikace se společenskou rolí
- orientace na produktivitu
- konkretizace osobních cílů
- nezávislost na rodičích
- navázání stabilního partnerství/založení vlastní rodiny
- volba povolání

Za jedno z kritérií dospělosti považují Langmeier a Krejčířová (2006) dosažení osobní zralosti, již charakterizuje především překonání rozporů dětství a dospívání. Dle Vágnerové (2007) je období mladé dospělosti vymezeno věkem 20 - 40 let, v rámci něhož uvádí několik významných životních mezníků, jako je uzavření manželství, dosažení stabilního profesního postavení nebo narození prvního dítěte, kterého podle ní většina mladých dosáhne mezi 30 - 35 let. Ovšem ne všichni autoři se na tomto věkovém vymezení shodují, např. Langmeier a Krejčířová (1998) vymezují ranou dospělost věkem 20 - 25 let a období mezi 25. a 40. rokem charakterizují jako střední dospělost. Podle Eriksona (1967) pak spadá raná dospělost do období vymezené věkem od 18 - 25 do 30 let. V tomto šestém životním stadiu, jak ho Erikson (1967) definoval, mladý člověk stojí před hlavním vývojovým úkolem intimity versus izolace. Jedinec by měl být schopen sdílet svůj život s druhým a postupně vyměnit pojetí „já“ za „my“, aniž by ztratil své vlastní hranice a identitu.

Se zajímavou koncepcí mladé, resp. vynořující se dospělosti, anglicky „emerging adulthood“, přišel americký psycholog J. J. Arnett, který se tímto fenoménem začal

zabývat ve 2. polovině 90. let 20. století. Pojem chápe jako přechodné období nebo proces odehrávající se mezi adolescencí a dospělostí a vymezuje ho věkem v rozmezí 18 – 25 let (Arnett, 2004). Lidé v tomto věku se již necítí být dospívajícími, ale ani dospělými, a proto Arnett (2004) hovoří o „emerging adulthood“ jako o procesu přechodu z dospívajícího jedince v dospělého. Domnívá se, že tato vývojově přechodová fáze vznikla v souvislosti se sociokulturními změnami ve světě, které se odrážejí v novém pohledu na dospívání i dospělost. Řada mladých jedinců ve věku kolem dvaceti let má totiž dle Arnetta (2004) nespočet možností, se kterými mohou svobodně experimentovat. Mohou si podle svých představ uspořádat život, ať se to týká volby partnera, životního stylu, povolání apod., aniž by cítili výraznější tlak okolí nebo byli existenciálně ohroženi. Arnett (2004) řadí mezi charakteristické znaky tohoto období právě prozkoumávání různých možností, zaměření na sebe sama (ve smyslu autonomie a nezávislosti) a poznávání vlastní identity ve vztahu k partnerským vztahům a profesi, což se liší od Eriksonova (1967) pojetí nacházení vlastní identity v období dospívání. Přemíra rozmanitosti a proměnlivosti v životě těchto jedinců však rovněž způsobuje také nestabilitu, která je dalším typickým znakem zmíněného období (Arnett, 2006). Vynořující se dospělost chápe Arnett (2000) jako nové vývojové období v životním cyklu člověka, přičemž ho odlišuje od mladé dospělosti, která se dle jeho vymezení týká mladých ve věku kolem 30 let, ovšem přesné vymezení věkové hranice mezi jednotlivými obdobími je značně sporné, protože proces dospívání a dosažení dospělosti je zcela individuální. Arnett (2006) na základě svých výzkumů určil kriteria pro dospělost, kterými jsou:

- přijetí zodpovědnosti sám za sebe
- dosažení finanční nezávislosti
- nezávislé rozhodování

V této souvislosti přišli se zajímavým zjištěním Hamilton a Hamilton (2006), kteří uvádějí, že věková hranice dospívání má ve vyspělých zemích sestupnou tendenci, zatímco hranice nástupu dospělosti se konstantně zvyšuje. Přispívají k tomu přirozeně změny ve společnosti a kvantita možností, před kterými mladý člověk stojí.

4 Rodinné vztahy v kontextu rozvodu v současném výzkumu

Rozvod je pro výzkumníky neustále lákavou a zároveň rozmanitou oblastí, která se nabízí jako vhodné téma pro podrobnější zkoumání, ať už se jedná o výzkumy z pohledu psychologického, sociologického nebo např. legislativního. Pokud se zaměříme na práce o rozvodu z oblasti psychologického zkoumání, najdeme jich nespočet především v zahraniční literatuře, konkrétně ve Spojených státech amerických. Četné výzkumy a studie se zabývají zejména sledováním prediktorů rozvodu, jeho následků včetně souvislostí s prospíváním dětí a bývalých manželů apod. V poslední době se objevují také zajímavé výzkumy (Amato, Kane, & James, 2011; Wallerstein & Lewis, 2009; Ahrons & Tanner, 2003) zaměřené i na pozitivní aspekty, které může rozvod přinést, nebo jaké důsledky přináší rozvod otcům, kteří ve většině případů nedostanou děti do své péče, a stávají se tak rodičem „nonresident“, dle zahraniční terminologie. Obecně můžeme říci, že starší studie byly zaměřeny více na negativní dopady rozvodů, jakými jsou častější emoční problémy či poruchy chování, zatímco novější studie se zaměřují spíše na specifika rozvodu a okolnosti v rodině, které ovlivňují adaptaci dětí a dospělých na rozvod, a z toho plynoucí případné pozitivní aspekty.

4.1 Současné zahraniční výzkumy

Co se týče oblasti rodinných vztahů v kontextu rozvodu, podle zjištění současných studií se zdá, že jsou často složité. Dosavadní výzkumy ukazují na významnou souvislost mezi vztahem a kooperací rodičů a následnými vztahy mezi rodiči a dětmi. Toto zjištění doložil již v roce 1996 Amato a Booth ve studii⁴, která ukazuje také na souvislost s ranými problémy mezi dětmi a rodiči ještě v době před rozvodem. Podobné zjištění nedávno učinil také Ahrons (2007), z jehož kvalitativně orientovaného výzkumu, kdy po dvacet let průběžně prováděl polostrukturované rozhovory s 98 rozvedenými manželskými páry a jejich dětmi, vyplynulo, že je pro děti z rozvedených rodin důležitý přetrvávající dobrý vztah mezi rodiči. Ahrons (2007) dokonce zmiňuje, že žádný jiný

⁴ Amato a Booth vycházeli z dat dříve provedené longitudinální studie zaměřené na manželskou nestabilitu v průběhu života. Vzorek kvantitativně zaměřeného výzkumu obsahoval 2033 respondentů. Na základě těchto dat se dále zaměřili na vztahy mezi rodiči a dětmi před a po rozvodu.

faktor nepřispěl více k prosperitě dětí po rozvodu. Dle subjektivních výpovědí si děti přály, aby spolu jejich rodiče bezkonfliktně vycházeli i dvacet let po rozvodu a bylo pro ně důležité, aby se vzájemně nepomlouvali a měli dobré vazby. Respondenti chtěli mít dobrý vztah s oběma rodiči a chtěli s nimi sdílet subjektivně významné chvíle a události jako promoce, narozeniny, svatby apod. Podle zjištění měly právě ty dospělé děti, jejichž rodiče spolu lépe vycházeli, lepší vztahy nejen se svými rodiči, ale i prarodiči nebo sourozenci. Mladí dospělí, u jejichž rodičů pokračoval konflikt a nepřátelství i po rozvodu, vypovídali, že mají pocit, že musí mezi rodiči neustále manévrovat jako mezi dvěma realitami, což jim způsobovalo značný stres.

Výzkumy také poukázaly na skutečnost, že rozvod je spojený s oslabením citových vazeb mezi dětmi a rodiči v dospělosti, cítí k nim menší náklonnost, jsou s nimi méně v kontaktu a je zde slabší zapojení v rámci mezigenerační výpomoci (Kalmijn, 2013; Albertini & Garriga, 2011; Ahrons, 2007; Albertini & Saraceno 2008; Zill, Morrison, & Coiro, 1993; Amato & Booth, 1996). Jiné výzkumy ovšem naopak naznačují větší vztahovou blízkost mezi rozvedenou matkou a dcerou v dospělosti ve srovnání se vztahem matky a dcery z nerozvedených rodin, což poukazuje na to, že v některých případech je vztah mezi matkou a dcerou v období několika let po rozvodu lepší (Frank, 2007; Riggio, 2004; Arditti, 1999). Wallersteinová a Lewisová (2009) ale došly na základě své 25 let trvající longitudinální studie⁵ ke zjištění, že více jak polovina matek z výzkumu byla pro své děti méně dostupná a méně citlivá po rozvodu než v průběhu rozpadajícího se manželství, na což upozornily i jiné studie (Hetherington & Clingempeel, 1992; Leinonen, Solantaus, & Punamäki, 2002).

Existenci slabších vztahů a kontaktů mezi otcem a dětmi, resp. snížení kvality a kvantity kontaktů otce s dětmi, vykazují např. studie Albertiniho a Garrigy (2011), Amata (2000) nebo Wallersteinové a Lewisové (2009). Výsledky některých studií naznačují, že existuje významnější tendence k oslabení citové vazby mezi otcem a dcerou, oproti vztahu mezi otcem a synem. Wallersteinová a Lewisová (2009) tvrdí, že dochází k zarážejícímu snížení kontaktu mezi otcem a jejich dětmi, zvláště po tom, co otcové znovu vstoupí do manželství nebo partnerství.

Ahronsova (2007) zjištění naopak ukazují, že se vztahy s otcem v průběhu dvaceti let od rozvodu významně zlepšily u poloviny respondentů jeho výzkumu. Více než třetina probandů označila svůj vztah s otcem jako horší, než byl předtím, u zbylých účastníků

⁵ Jedná se o kvalitativní výzkum zahrnující 60 rodin. Interview byla průběžně prováděna s oběma rodiči a jejich dětmi v celkové délce 25 let.

výzkumu zůstal vztah stejný. U respondentů, kde nedošlo k proměně vztahu, nebo se vztah přímo zlepšil, bylo zjištěno, že se jejich otec prvních 5 let po rozvodu v jejich životě mnohem více angažoval oproti zbylé skupině respondentů. Zásadním zjištěním bylo, že zlepšení nebo stabilita vztahu s otcem u vypovídajících byla spojená se zlepšením vztahu nebo snížením konfliktu mezi rodiči.

K zajímavému zjištění v rámci rodinných vztahů po rozvodu dospěl rovněž Kalmijn (2013), který ve své studii vycházel z dat tří průzkumů prováděných na randomizovaném vzorku v Nizozemí, konstatoval, že vlivem oslabení vztahu dítěte s jedním z rodičů, se naopak posílí vztah dítěte s druhým rodičem, což vysvětluje jako kompenzační efekt, kdy se zprostí závazku vůči jednomu rodiči a více se upne na druhého rodiče. Rozvod je tedy podle něj spojený s výraznou asymetrií ve vztazích mezi dítětem, matkou a otcem. Významným zjištěním je podle Amata a Bootha (1996) také fakt, že v některých případech je neharmonický vztah mezi rodiči a dětmi zaznamenáván v době již před rozvodem, a nedá se tedy jednoznačně usuzovat, že rozvod přímo působí na zhoršení vztahů v rodině, přestože to mnohé ze studií potvrzují. Jak již bylo zmíněno, podle zahraničních odborníků (Ahrns, 2007; Ahrns & Garriga, 2011; Booth & Amato, 1994; Kalmijn, 2013) je důležitá především vazba vztahu mezi rodiči, která je určující pro následné vztahy v rodině, a pokud je vztah mezi manžely disharmonický, ovlivňuje to dále i vztah rodič-dítě. Klíčem k vyrovnaným a fungujícím vztahům mezi rodiči a dětmi je především vřelost a citlivost ze strany rodičů, která může vést k pevné a bezpečné vazbě.

4.2 Výzkum vztahů v rodině v kontextu rozvodu v ČR

V naší literatuře najdeme četné studie věnující se situaci kolem rozvodu, což je přirozené vzhledem k tomu, že se z něj stává stále častěji se vyskytující psychosociální fenomén. Mezi nejvýznamnější autory podrobně se zabývajícími tímto tématem patří bezpochyby Matějček, Dytrych a Schüller. Z novějších výzkumů zaměřených na rozvodovou situaci můžeme jmenovat např. Plaňavu, který se rovněž tématu detailně věnuje, a dále Šulovou nebo Pavláta. Pokud bychom ale hledali studie nebo výzkumy zaměřené konkrétně na vztahy v rodině v kontextu rozvodu, příliš velké množství jich u nás nenajdeme.

Schüller, Prokopec a Dytrych (1985) považují vztah rodičů k nezletilým dětem za jeden z nejcitlivějších prvků rozvodu. Z longitudinálního výzkumu, ve kterém sledovali

1154 pražských manželství s nezletilými dětmi, kde byl návrh na rozvod podán v druhé polovině 70. let dvacátého století, zjistili, že otcové měli řídký styk se svými dětmi a mnozí z nich se s potomky po rozvodu nestýkali vůbec. Na druhou stranu ale konstatují, že muži rozvádějící se v pozdějším věku si ke svým dětem vytvořili pozitivní emoční vztah, ale setkávání s dětmi bylo i přesto často provázáno konflikty. Zde byla zjištěna souvislost mezi intenzitou nepřátelského vztahu dítěte k otci a intenzitou konfliktu, které byly součástí rozvodového procesu včetně manželského konfliktu. Výzkum ukázal i dosti zarážející skutečnost, že každé druhé dítě má k jednomu z rodičů hostilní vztah a ve většině případů je touto osobou právě otec. Matějček, Bubleová a Kovařík (1997) zkoumali četnost funkčních a nefunkčních rodin, přičemž soubor následně rozdělili na skupiny, které pokládají své rodinné soužití za spokojené a šťastné a naopak. Výsledky ukázaly, že rozdíl mezi těmito dvěma skupinami byl především ve faktorech rodinných interakcí, vzájemných vazeb a komunikaci. Trnka (1974) zkoumal adaptaci dětí z rozvedených rodin a došel k závěru, že pevná citová vazba mezi dítětem a některým z členů rodiny je nejlepším prostředkem na snížení vlivu špatných podmínek a pro lepší adaptaci dítěte.

Horská a Lacinová (2015) zkoumaly rozvodové postoje, vybrané vlastnosti rodičovského konfliktu, vnímanou kvalitu vztahu k otci a rodičovskou kooperaci. Závěry ukazují na to, že vztah k otci determinuje rozvodový postoj společně se zážitkem rozvodu. Kvalitu vztahu k otci pak podle výsledků predikuje kooperace mezi rodiči, která je v této souvislosti významným prvkem. Uholyeva a Hoskovcová (2014) z poznatků z praxe konstatují, že rozvod sám o sobě podněcuje rozvolnění vztahu mezi dítětem a vzdáleným rodičem⁶, což je proces víceméně přirozený a nemusí být ani podpořený vysoce konfliktním vztahem mezi rodiči a jejich rozvodovými spory. Udržení takového vztahu tedy vyžaduje značné úsilí především ze strany vzdáleného rodiče, což je většinou otec. Autorky také vyzorovaly, že snaha otců investovat úsilí do vztahu s dětmi je ovlivněna zejména postojem matky ke styku dítěte s otcem, vzájemným vztahem bývalých manželů a jejich emoční stabilitou, nízkým hodnocením matčiny výchovné úrovně, dále vysokým hodnocením sebe sama jako vhodného vychovatele nebo vizí vlastní role v rámci výchovy. Kromě toho se v rámci klinické praxe setkávají často s případy nefunkčního vztahu mezi dítětem a nevlastním rodičem, přestože zjištění některých autorů (např. Ahrons, 2007) ukazují na to, že dospělí, jenž zažili jako děti rozvod rodičů a vyrůstali v nevlastní rodině,

⁶ Vzdálený rodič či „non-resident parent“ je pojem označující jednoho z rodičů, se kterým dítě nežije a není primárně v jeho péči z rozhodnutí soudu.

mají dle subjektivního hodnocení s nevlastními rodiči blízké vztahy. Uholyeva a Hoskovcová (2014) zaznamenaly rovněž častý výskyt idealizace rodiče, se kterým dítě nemá uspokojivý osobní kontakt. Upozorňují ale na to, že idealizace následně vede k rodinným konfliktům, které mohou vyústit v situaci, kdy dítě nemá pevnou vazbu ani k jednomu z rodičů. Potvrzují dále i předpoklad plynoucí ze zahraničních výzkumů (např. Scott, Booth, King, & Johnson, 2007), kdy pozitivně koreloval vztah dítěte k vlastnímu a nevlastnímu rodiči. Můžeme tedy předpokládat, že pokud mezi rodičem a dítětem existuje pevný vztah, vytvoří se i ve vztahu dítě-nevlastní rodič. Autorky uzavírají, že: „*zisky z dobrého vztahu s biologickým rodičem mají všichni, ačkoliv se to na první pohled a v krátkém časovém horizontu nezdá*“ (Uholyeva, Hoskovcová, 2014, s. 49).

V závěru zmiňuji i znepokojivý fakt, že tematika rodinných vztahů byla obecně druhým nejčastějším tématem dětí volajících na Linku bezpečí ve sledovaném období od 1. 1. 1999 do 31. 12. 2003, přičemž rozvod v rodině byl v rámci nejčastěji řešeným témat ze skupiny rodinných vztahů na sedmém místě (Lovasová, 2006).

5 Souhrn teoretické části a východiska výzkumu

5.1 Souhrn teoretické části

Rodina je dynamický systém, který se v průběhu staletí postupně proměňuje, co se týče formy i obsahu, ovšem pro každého z nás stále zůstává výchozím prvkem, jenž se podílí na formování našeho chování a prožívání. Především funkční rodinné prostředí patří k nejdůležitějším faktorům ovlivňujícím život jedince po stránce dobrého duševního vývoje. Z těchto důvodů zůstává rodinné prostředí a situace rozvodu stále v patrnosti výzkumníků, kteří na ni intenzivně zaměřují svou pozornost. Rozpad rodiny je zpravidla dlouhodobý proces, který se postupně rozvíjí vlivem působení více či méně závažných vnitřních i vnějších faktorů včetně sociokulturních vlivů. Proces rozvodu je považován za vysoce zátěžovou událost, která ovlivňuje všechny zúčastněné. Může být velmi těžce snášen jak dospělými jedinci, tak dětmi i dospívajícími. Následky se mohou projevit v rovině fyzické i psychické, a to i v dlouhodobém časovém horizontu. Nesporně zatěžující jsou i důsledky ekonomické, které se většinou více dotýkají rodiče, který má po rozvodu děti ve své péči. Odborníci se shodují v tom, že nejvíce ohroženou skupinou, co se týče dopadu negativního vlivu, jsou malé děti a adolescenti. Nutno podotknout, že vždy záleží na kontextu celé situace, rodinných vazeb, vztahů a okolního prostředí. Ovšem ne vždy plynou z rozpadu rodiny pouze negativní důsledky. Z mnoha zjištění vyplývá, že rozvod může znamenat i změnu k plnohodnotnějšímu prožívání, nalezení větší samostatnosti, svobody a nezávislosti, což teoreticky vede také ke zlepšení kvality života.

Otázka funkčního rodinného prostředí je mezi odborníky pojímána z různých hledisek, přesto se ale většina shoduje v tom, že je pro vytvoření „zdravého“ a podnětného prostředí důležitá především efektivní komunikace, adaptabilita a soudržnost. Rodina jako živý systém ale může při vhodném odborném působení dosáhnout snížení disharmonických tendencí.

Rodinným vztahům v kontextu rozvodu se věnují především americké studie, našich prací zabývajících se tímto tématem je podstatně méně. Výzkumy ukazují na to, že proces rozvodu má obecnou tendenci oslabovat citové vazby mezi rodiči a dětmi v dospělosti, a to zejména u nerezidentního rodiče, což je většinou otec, který po rozvodu není v každodenním kontaktu s dítětem. Některé výzkumy ukázaly i na vyšší tendenci k oslabení citových vazeb a celkovému rozvolnění vztahů po rozvodu mezi otcem a dcerou

v porovnání se vztahem otec-syn. Na druhou stranu se po rozvodu může posílit vazba s rodičem, kterému je dítě svěřeno do péče, i když také zde je riziko např. zvýšených konfliktů nebo tenze. Podle dosavadních výzkumů, zabývajících se vztahy v kontextu rozvodu, jsou pro dobré vztahy mezi rodiči a dětmi důležité především vazby mezi rodiči po rozvodu a jejich následná kooperace. Ukázalo se, že výrazné konflikty mezi rodiči v průběhu rozvodu a po něm zvyšují zhoršení následných vztahů v rovině rodič-dítě. Dle zjištění z klinické praxe se u dětí z rozvedených rodin často objevuje idealizace rodiče, se kterým má dítě slabší vztahy, což může následně vést k „začarovanému“ kruhu rodinných konfliktů.

5.2 Východiska výzkumu

Většina amerických studií zaměřených na rodinné vztahy po rozvodu přistupuje k výzkumnému problému z hlediska kvantitativní metodologie, která je vědeckou obcí obecně lépe přijímána. V poslední době ale můžeme pozorovat jistý příklon rovněž ke kvalitativnímu hledisku zkoumaných fenoménů, jež umožňuje hlubší a podrobnější vhled do dané problematiky. Z těchto důvodů, které se nám zdají vzhledem ke zvolenému tématu výzkumu a jeho cílům výhodnější, jsme proto přistoupili ke kvalitativnímu přístupu. Výzkumný problém považujeme za důležité zmapovat především v českém prostředí, kde se zdá být tato oblast nedostatečně prozkoumána. Perspektiva mladých dospělých pro nás byla vhodnou volbou z důvodu prozkoumání vlivu rozvodové a porozvodové situace v dlouhodobějším horizontu, kdy je možné zachytit změny, jež rozvod přinesl po delší době a také změny z pohledu aktéra. Ten může v rámci kvalitativního přístupu poukázat na jedinečnost svého vnímání v době dětství i dospělosti.

Výzkumná část bakalářské práce

6 Výzkumný problém, cíle práce a výzkumné otázky

V empirické části bakalářské diplomové práce nejdříve objasním výběr výzkumné oblasti a výzkumného problému, dále vymezím cíle práce a položím výzkumné otázky vyplývající ze stanovených cílů. V dalších částech popíši metodologický rámec výzkumu, charakterizuji výzkumný soubor a výběr vzorku, metodu sběru dat, jejich analýzu a zaměřím se také na etické aspekty výzkumu. V neposlední řadě uvedu výsledky výzkumného šetření, diskuzi a závěry.

6.1 Vytyčení oblasti výzkumu a výzkumného problému

Oblastí mého výzkumu je rodina v kontextu rozvodu, jak vyplývá z teoretického ukotvení bakalářské práce. Toto výzkumné pole je však nesmírně široké a zahrnuje nespočet zajímavých a pro praxi významných jevů a fenoménů. Výběr této oblasti byl z mé strany ovlivněn hned několika faktory, a to osobním zájmem o tuto problematiku, situačními proměnnými a zároveň vizí o možnosti budoucího uplatnění se zaměřením na oblast rodiny. Mým prvotně zvoleným výzkumným okruhem byla v nejširším pojetí pouze rodina jako taková, v níž spatřuji skutečně důležitou hybnou sílu lidského života ve smyslu prožívání, chápání a interpretace reality, a proto se domnívám, že výzkum v této oblasti je a bude neustále cenným zdrojem poznání pro vědu a klinickou praxi.

Dále jsem hledala možnosti pro užší vymezení zvoleného výzkumného okruhu, který by pro mne byl reálně uchopitelný a především zkoumatelný, přičemž jsem musela vzít v potaz skutečnost, že nejsem zaměstnaná v oboru psychologie ani v jeho příbuzném odvětví. Přemýšlela jsem tedy o různých situačních proměnných, které by mě při výběru vhodně nasměrovaly. U lidí ve svém okolí, v okruhu bližších přátel, známých či pracovních kontaktů, jsem v této souvislosti zaregistrovala častou zkušenost s rozvodovou situací, ať už se jednalo o roli rozvádějícího se nebo jedince pocházejícího z rozvedené rodiny. I z těchto důvodů jsem se tedy nakonec přiklonila k výše zmíněné výzkumné oblasti.

Samotné téma rodiny v kontextu rozvodu je však oblastí stále ještě příliš širokou, a proto jsem v rámci rešerše dosavadní literatury zvolila užší vymezení výzkumného problému na prozkoumání vztahů v rodině po rozvodu z pohledu mladých dospělých.

Výsledky výzkumu by mohly alespoň částečně přispět k dotvoření reálného obrazu vztahové situace v původních rodinách po rozvodu z perspektivy dětí, resp. již mladých dospělých, z těchto rodin v rámci české populace. Jak bylo popsáno v teoretické části práce, existuje sice množství zahraničních výzkumů zabývajících se touto problematikou, a nutno také podotknout, že většina má kvantitativní charakter, u nás ovšem tak dobře popsaná tato oblast není. Dosavadní studie také často nevycházejí přímo z výpovědí samotných dětí, což je další prvek mého zájmu. Vzhledem k tomu, že jsou rodinné vazby důležitým faktorem ovlivňujícím život jedince, tato práce může být přínosná především v praktické rovině v rámci rozvodové a porozvodové péče.

6.2 Cíle práce

V empirické části této práce si kladu za **cíl** na základě rozhovorů s mladými dospělými z rozvedených rodin **prozkoumat a popsat vztahy v původní rodině s odstupem času, popsat vnímané proměny vztahů v rodině po rozvodu** tak, jak to subjektivně vnímají mladí dospělí, pokud tedy k nějakým změnám ve vztazích došlo, a rovněž mě zajímají možné **důvody, které by mohly souviset se současnou vztahovou situací v rodině a s proměnami vztahů**.

6.3 Výzkumné otázky

Na základě stanovených cílů výzkumu jsem si položila výzkumné otázky týkající se stěžejní oblasti výzkumu, a to vztahů v rodině po rozvodu z perspektivy mladých dospělých, jejichž rodiče se rozvedli v době dětství nebo dospívání. Jedná se o následující otázky:

- a) Jaké jsou současné vztahy v původní rodině?
- b) Jaké aspekty mohly přispět k současnému pojmání vztahové situace v rodině?
- c) Jakým způsobem rozvod poznamenal vztahy v rodině?
- d) Jaké důvody mohly přispět ke změnám v rodinných vztazích?

Vzhledem ke snaze zachytit širší kontext výzkumného tématu mne rovněž zajímalo subjektivní prožívání dětství, rané zážitky s rodinou, vnímaný styl výchovy, komunikace

mezi členy rodiny a zároveň jsem se dotazovala i na vnímání příchodu nevlastního rodiče do rodiny nebo současný partnerský život respondentů. Nezapomněla jsem ani na možnost, že někteří respondenti by mohli být v době rozvodu svých rodičů v tak nízkém věku, že by si nebyli schopni vybavit dobu před rozvodem. S touto variantou bylo nutné také počítat, ale nechtěla jsem takové respondenty z výzkumu vyřazovat, protože se primárně zaměřuji na vztahy v rodině po rozvodu z perspektivy již dospělých jedinců, kteří mají své jedinečné zkušenosti s oblastí mého zájmu. Doba před rozvodem ve velmi nízkém věku není pro tento výzkum rozhodující. Jednotlivé dílčí otázky, které sloužily jako podklad pro polostrukturované rozhovory, jsou součástí bakalářské práce (viz příloha č. 4).

7 Popis zvoleného metodologického rámce a metod

V následující části práce se zaměřím na popis metodologie výzkumu. Pojednám o zvoleném metodologickém přístupu, typu výzkumu, popíši výzkumný soubor a výběr vzorku. Dále se budu věnovat metodám sběru dat, jejich zpracování a následné analýzy. Nevynechám ani důležitou kapitolu o etických aspektech výzkumného šetření.

7.1 Metodologický přístup a typ výzkumu

V souvislosti s povahou zkoumaného problému a s ohledem na cíle bakalářské práce jsem dospěla k rozhodnutí, že pro mé výzkumné účely bude nejvhodnější **přístup kvalitativní**. Ten umožní lépe popsat a analyzovat prožitou zkušenost respondentů s rozvedem svých rodičů a následnými vztahy. Budu tak moci více porozumět jejich vnímání a prožívání vztahových situací v rodině a jejich případným proměnám. V rámci tohoto přístupu také mohu získat detailnější informace a především kontextuální porozumění (jaké jsou konkrétní vztahy a proč tomu tak může být, čím může být způsoben jejich vývoj a co ho mohlo ovlivnit apod.), které bych v rámci kvantitativního přístupu těžko získávala. Dalším důvodem pro volbu kvalitativního přístupu byl nepoměrně menší výskyt takto zaměřených prací v rámci zvolené výzkumné oblasti. Kvantitativní studie sice přináší informace v širokém rozsahu co se týče velikosti výzkumného souboru, ale mohou být ochuzené o jedinečná data, která jsou skryta „pod povrchem“ a stojí na neopakovatelnosti vnímání a prožívání jedinců.

Na druhou stranu si ale uvědomuji, že dle některých metodologů, jak uvádí např. Hendl (2012), je kvalitativní výzkum pouhým doplňkem kvantitativních strategií a není dostatečně „vědecký“ vzhledem k tomu, že jeho přístupy jsou velmi široké a metodologie není striktně a silně strukturovaná, přičemž se výsledky získané v rámci tohoto přístupu nedají zobecnit na celou populaci (Miovský, 2006; Hendl, 2012). Přesto se domnívám, že pro účely mého výzkumu je tento přístup vhodnější.

V rámci úrovně typu výzkumu jsem zvolila fenomenologické zkoumání, pro které je typické zaměření na prožitou zkušenost jedince nebo skupiny jedinců se specifickým fenoménem. Tento typ výzkumu je vhodný především proto, že umožňuje pochopit významy přisuzované prožité zkušenosti jedinců s konkrétním jevem, na který se studie zaměřuje, a snaží se zachytit různé pohledy jednotlivých účastníků a jejich sdělované

prožitky (Hendl, 2012).

7.2 Výzkumný soubor

Základní soubor tohoto výzkumu tvořili mladí lidé se zkušeností rozvodu svých rodičů, což je primární charakteristika zkoumané populace. Mezi další předem stanovená kritéria, navazující na prožitek rozvodu rodičů, patří rovněž věk respondentů. Populace je tvořena jedinci v období mladé dospělosti tak, jak je chápána českou odbornou veřejností, resp. Marií Vágnerovou, která toto období ohraničuje věkem mezi 25 - 35 lety. Toto širší pojetí jsem po konzultaci s vedoucí práce zvolila především z toho důvodu, abych mohla zachytit případné proměny vztahů v rámci rodiny z delší časové perspektivy, která tento proces umožňuje. Jedním z dalších výběrových kritérií pro zařazení do výzkumu byla také uplynulá doba od rozvodu rodičů, která byla stanovena na minimální hranici 5 let.

Výběr výzkumného vzorku byl vybírán pomocí **metody prostého záměrného výběru**, kterou jsem uplatnila vzhledem k menšímu výběrovému vzorku, jehož minimální hranice byla po konzultaci s vedoucí práce stanovena na 5 respondentů. Dalším důvodem použití této metody byla skutečnost, že osoby spadající do základního souboru byly pro mě poměrně snadno dostupné. Potenciální účastníci výzkumu, kteří splňovali stanovená kritéria, se často pohybovali v mém okolí, ať už se jednalo o známé z řad mých přátel či z pracovního prostředí. Jedinci spadající do zkoumané populace byli osloveni s časovým předstihem a byli jim prezentovány cíle výzkumu včetně etických aspektů. Někteří souhlasili s účastí ve výzkumu ihned, jiní si nechali čas na rozmyšlenou. Celkem jsem oslovila 12 potenciálních účastníků výzkumu: 3 muže a 9 žen. Dva muži účast ve výzkumu odmítli s tím, že by to pro ně bylo nepříjemné, třetí muž s účastí souhlasil, ale následně se mi už neozval, i přes opakovaný pokus o kontakt. Stejnou situaci jsem zažila i s jednou z oslovených žen. Výzkumný vzorek tedy zahrnuje celkem 8 respondentů, výlučně ženského pohlaví. Ve vzorku se vyskytují také sourozenci, resp. dvě sestry. Průměrný věk účastníka výzkumu byl 30 let. Průměrný věk, kdy respondent prožil rozvod rodičů, byl 11 let. Podrobnou charakteristiku výzkumného vzorku popisuje tabulka č. 1.

Proband	Pohlaví	Věk	Sourozenci (počet)	Věk při rozvodu rodičů	Soužití po rozvodu	Současný rodinný stav	Počet vlastních dětí
1	žena	35	0	10	s matkou	nesezdaná, v trvalém svazku	2
2	žena	35	1	14	s otcem	vdaná	1
3	žena	25	2	11	s matkou	svobodná, ve vztahu	0
4	žena	32	1	3	s matkou, od 15 let s otcem	vdaná	1
5	žena	31	3	16	s matkou	svobodná, ve vztahu	0
6	žena	27	2	3	s matkou	svobodná	0
7	žena	30	1	18	s matkou	vdaná	1
8	žena	28	3	13	s matkou	svobodná, ve vztahu	0

Tabulka 1 Charakteristika respondentů výzkumného šetření

7.3 Metody sběru dat

Jako vhodnou metodu k získávání kvalitativních dat v tomto výzkumném šetření jsem vyhodnotila **polostrukturované interview**, jenž je podle Miovského (2006) velice rozšířená metoda právě pro svou schopnost eliminovat nevýhody dalších dvou typů rozhovoru, tj. strukturovaného a nestrukturovaného. Tato metoda je také v souladu s cíli výzkumu a umožní sledovat a zachytit detailní a autentický obraz rodinných vztahů v kontextu rozvodu s veškerou jedinečností perspektivy respondentů, včetně jejich pocitů a emocionálního zabarvení.

V rámci semistrukturovaného interview jsem si nejdříve připravila závazné okruhy otázek, na které jsme se později respondentů ptala. Tyto otázky korespondovaly s časovou posloupností – dobou před rozvodem, kolem rozvodu rodičů a po rozvodu rodičů se zaměřením na současné vztahy. Zmíněné časové dimenze jsem propojila s vytvářením zhruba 15 pracovních otázek ke každému cíli, které jsem následně zredukovala a případně přeformulovala dle výstižnosti výzkumného problému a na základě poznatků z teoretické

části práce. Základní okruhy otázek jsem ověřila v „pilotním“ interview s člověkem, jenž má rovněž zkušenost s rozvodem rodičů, ale poté nebyl účastníkem výzkumu. Tato zkušenost nakonec dala vzniknout ještě menších úpravám v dílčích otázkách a zároveň byla pro mne prohlubující zkouškou a přípravou na další interview. Následně byly otázky prokonzultovány s vedoucí práce a schváleny. Interview mělo v konečné podobě 20 otázek a 3 náhradní v případě, že by si respondent nemohl kvůli nízkému věku, v době rozvodu, vybavit některé zážitky.

Při vytváření základního schématu jsem dbala na to, aby jednotlivé otázky nebyly sugestivní, což by mohlo dost významně zkreslit výsledky šetření a získaná data by pak nebyla dostatečně validní. Snažila jsem se tedy formulovat okruhy otázek rovnou tak, aby byly otevřené, protože tento typ otázek dle Miovského (2006, s. 171) vede účastníky *„ke strukturovanějšímu odpovědím, které nám objasní více kontextuálních informací a přiblíží nám například motivy, pocity, dojmy, úsudky atd.“* V rámci provádění interview jsem dle potřeby používala četné doplňující otázky, které měly specifikovat konkrétní odpovědi účastníků, abych jim lépe porozuměla. V průběhu rozhovoru se objevila i nová témata, na které jsem se přirozeně doptávala. V rámci toho jsem tedy používala ještě typ otázek naváděcích a doplňovacích. Součástí získávání kvalitativních dat bylo také vyplnění krátkého anamnestického dotazníku, který byl sestaven pro účely výzkumu a který zachycuje základní „tvrdá data“ o respondentech včetně informací vztahujících se k tématu výzkumu jako např. věk při rozvodu rodičů nebo forma porozvodové péče.

Celkem jsem provedla osm polostrukturovaných rozhovorů. Každý z nich byl veden stejným způsobem, a to tak, že v úvodu byli respondenti znovu seznámeni s účelem výzkumu, byli rovněž ujištěni o dobrovolnosti účasti na tomto výzkumu s tím, že mohou kdykoliv odstoupit a nepokračovat ve výzkumu, dále byli informováni o zajištění naprosté anonymity a ochrany osobních údajů. Po sdělení těchto informací jsem respondentům předložila k přečtení, a následnému stvrzení podpisem, informovaný souhlas. Ještě před započítím samotných semistrukturovaných interview byly respondenti požádáni o vyplnění krátkého anamnestického dotazníku, jak jsem zmiňovala výše.

Následně již probíhaly individuální rozhovory, které měly délku v rozmezí 55 až 70 minut a všechny byly se souhlasem účastníků výzkumu zaznamenány na diktafon.

7.4 Metody zpracování a analýzy dat

Výzkumný materiál získaný z rozhovorů je nutné dále zpracovat, a připravit tak pro analýzu dat. Dalším důležitým krokem tedy byla transkripce audio záznamů jednotlivých interview, které jsem tímto způsobem převedla do písemné podoby. K přepisu rozhovorů jsem zvolila techniku doslovné transkripce, která je sice časově velmi náročná, ale umožňuje zachovat celý text ve své původní podobě, jak zmiňuje Hendl (2012). Prvotní přepis jsem dále nepřenášela do spisovného jazyka, což je jednou z variant dalšího zpracování transkribovaných dat, přičemž jsem se po stránce jazykové setkala s různými dialekty, nedokončenými větami, chybami ve větné stavbě a samozřejmě s hovorovou a nespisovnou češtinou v promluvách respondentů. Přesnost záznamu v písemné podobě jsem opakovaným poslechem zkontrolovala a dále jsem přistoupila k „očišťení“ textu od přebytečných slov, která nenesou žádný význam nebo vytváří slovní vatu či narušují plynulost promluvy, přičemž jsem dbala na to, abych nezbavila data důležitého kontextu nebo významného obsahového sdělení. Tímto procesem, nazývaným podle Miovského (2006) jako redukce prvního řádu, jsem dosáhla větší přehlednosti v získaných datech, což výrazně usnadnilo samotnou analýzu. V některých místech jsem text ještě doplnila menšími komentáři vztahujícími se k promluvám respondentů (např. výrazně dlouhé pomlky, smích), abych dotvořila a zafixovala jejich autentičnost.

Následně jsem přistoupila k dalšímu kroku, a to **obsahové analýze dat**, kterou jsem zvolila jako metodu další práce s textem v rámci jeho diferenciaci, třídění a segmentace. V rámci této metody se přiřazují v textu kódy jednotlivým slovům, větám nebo úsekům a dále se tvoří kategorie. Hendl (2012, s. 228) pojímá kód jako „*symbol přiřazený k úseku dat tak, že ho klasifikuje nebo kategorizuje*“. Při analýze dat jsem tedy postupovala tak, že jsem si nejdříve všechny přepsané rozhovory jednostranně vytiskla a několikrát přečetla, abych se důkladně seznámila s daty. Poté jsem začala postupně vytvářet kódy, formou tužka-papír, přičemž jsem si průběžně sepisovala i poznámky k zobecnění jednotlivých kódů do nadřazených kategorií.

Proces kódování je považován za stěžejní krok v rámci analýzy textu, a proto jsem nechala okódovaná data více jak měsíc „odležet“ a pak jsem proces opakovala znovu s tím, že jsem některé kódy vyškrtla či změnila jejich označení. Musím podotknout, že časovou prodlevu při kódování dat hodnotím jako velmi pozitivní, protože se domnívám, že jsem od materiálu získala potřebný odstup a pohled na jednotlivé kódy mi pak připadal

srozumitelnější. Následně jsem je seskupovala pomocí metody trsů do skupin na základě vzájemné podobnosti a významu. Dalším krokem bylo vytváření kategorií, jejich přesné a vystihující pojmenovávání, které bylo doprovázeno změnami a přejmenováváním, a jejich klasifikace dle tematických celků. V rámci celého procesu analýzy získaných dat jsem postupovala vždy s ohledem na předem stanovené výzkumné otázky a cíle této práce.

7.5 Etické aspekty výzkumu

Výzkum byl prováděn pouze s respondenty, kteří byli pravdivě seznámeni s povahou, účelem výzkumu a svými právy (např. kdykoliv přerušit či ukončit účast ve výzkumu) a dobrovolně souhlasili s účastí ve výzkumu. Toto potvrdili podpisem informovaného souhlasu v písemné podobě, který jim byl předložen před samotným sběrem dat. Výzkum byl proveden v souladu se zněním zákona o ochraně osobních údajů č. 101/2000 Sb. Osobní údaje byly využívány pouze pro výzkumné účely. V rámci zachování naprosté anonymity byla náhodně změněna křestní jména účastníků výzkumu či jimi zmíněných blízkých osob, která se mohou vyskytnout v citacích v rámci textu této práce. Účast ve výzkumu nebyla honorována, o čemž byli respondenti dopředu informováni. Kromě ošetření ochrany práv účastníků výzkumu jsem musela dbát rovněž na ochranu sama sebe jako výzkumníka. K tomu se vztahují kromě ochrany mých osobních údajů a práv také stanovení hranic v rámci interakce ve vztahu výzkumník-respondent, jak upozorňuje Miovský (2006). To znamená, že nejen respondent se musí při realizaci plánovaného rozhovoru cítit příjemně, ale stejně tak i výzkumník, který musí jednat zároveň přirozeně, otevřeně, empaticky, ale s neutrálním postojem ke sdělovaným skutečnostem. I z toho důvodu jsem se snažila dopředu reflektovat možná úskalí, ke kterým by mohlo v rámci šetření dojít.

Vzhledem ke zvolenému tématu, výzkumným otázkám a metodě sběru dat bylo od počátku zřejmé, že možná rizika nevyplývají např. z povahy prostředí, kde se respondenti pohybují, nebo jejich rizikového chování. Vyšší riziko jsem předpokládala spíše v souvislosti s citlivostí tématu, které by respondenti nemuseli mít dostatečně zpracované, a mohlo by tak dojít k nežádoucímu duševnímu rozrušení. Možnosti, které by této situaci pomohly předejít či snížit její výskyt, jsem viděla především ve vytvoření bezpečné a důvěrné atmosféry. Zároveň jsem se snažila být autentická, otevřená a empaticky neutrální, tzn. přistupovat k respondentům bez předsudků a hodnocení, což je

v rámci psychologických výzkumů, terapií a klinické praxe naprosto zásadní. Dále jsem reflektovala své případné chování v situaci, kdy by účastník výzkumu při rozhovoru projevil výrazně silné emoce (např. pláč). Variantou pro mě bylo možné citlivé přerušení rozhovoru s tím, že bych mohla doporučit odbornou intervenci s přímým kontaktem na psychologa. To jsem také považovala za krok k vymezení hranic, které bych měla v rámci interakce s účastníky výzkumu dodržovat. Žádné silné emoce se ale při realizaci výzkumu u respondentů neobjevily.

8 Výsledky výzkumného šetření

Při rozhovorech jsem se zaměřila na mapování rodinných vztahů. Zajímalo mě, jaké jsou, jak je mladí dospělí vnímají a popisují, a to i ve vztahu k rozvodu. Položila jsem si rovněž otázku, zda prošly nějakým vývojem, a hledala jsem také aspekty působící na vztahy a jejich proměny. Z materiálu získaného z rozhovorů se po doslovném přepisu a dalším zpracování a analýze dat, jak jsem podrobněji popsala v kapitole 7.4, vynořilo deset hlavních kategorií, které jsou stěžejní pro zodpovězení výzkumných otázek a jsou zahrnuty v kontextu tří výzkumných okruhů: **vnímání a prožívání současných vztahů v rodině, rozvod a vztahové proměny a aspekty působící na vnímání a proměny rodinných vztahů**. Výsledky jsou systematicky rozděleny do tří kapitol podle výzkumných oblastí, kde jsou popsány jejich **hlavní kategorie**, označené tučně s podtržením, související **subkategorie** vyznačené tučně a jednotlivé zastřešující **kódy** psané tučně a kurzívou. Text je také doplněn přímými citacemi z jednotlivých rozhovorů, které jsou pro větší přehlednost psané odděleně „*kurzívou v uvozovkách*“. Seznam kategorií a subkategorií ve vztahu k výzkumným okruhům je součástí přílohy č. 5.

8.1 Vnímání a prožívání současných vztahů v rodině

Důležitou součástí výzkumu bylo hledání povahy současných vztahů v rodině respondentek, kdy od rozvodu jejich rodičů uplynulo minimálně pět let. Zajímalo mě, jak vztahy s odstupem času charakterizují a kterých vztahových dyád si v rodině všimají nejvíce. V rámci této výzkumné oblasti vznikly ze získaného materiálu celkem čtyři hlavní kategorie, jež korespondují s popisovanými vztahovými vazbami, na které se respondentky v jednotlivých promluvách zaměřovaly. V souvislosti s vnímáním současných relací se vyjadřovaly o povaze a kvalitě vztahů v rámci základní, resp. nukleární či jádrové, rodiny. V rámci toho pojímaly charakteristiku v obecné rovině, kdy vypovídaly o celkovém obrazu subjektivně vnímané kvality konkrétního vztahu. V získaných datech jsem ovšem zachytila také detailnější popis těsnosti relací prožívaný skrze oblast komunikace a kontaktů, což ve výsledku dokreslovalo souhrnnou charakteristiku vztahů v rodině.

Vztahy s matkou

Všechny respondentky byly vyzvány k volnému popisu a charakteristice vztahů v rodině. V promluvách zaměřených na **obecnou charakteristiku** pojímaly relace se svými matkami spíše v příznivém světle. Většina žen (n=5) shodně hodnotí vztah k matce jako **kladný**, přičemž ho popisují nejvíce pomocí adjektiv výborný, dobrý, hezký apod. Kromě toho si všímají také poskytování pomoci a podpory ze strany matek a v této souvislosti vnímají vztahy jako **podporující**. Často hodnotí kvalitu relace skrze **porozumění** a **sdílnost**, která se pro ně zdá být také velmi důležitá. V menší míře rovněž mluví o **kamarádkém, stabilním** nebo **dospělém** vztahu.

„Hezkej vztah,..., hrozně mi pomáhá, můžu za ní s čímkoliv přijít a ona mi pomůže...“

„Velmi dobré vztahy máme, rozumíme si, sme schopný spolu třeba tři tejdny vyjít na dovolený...“

Ve třech případech se vynořila charakteristika **ambivalentní**, kdy dotazované popisovaly vztahy s matkou zároveň jako pozitivní i negativní, přičemž jako problémovou vnímaly především oblast komunikace a chování ze strany matek. V některých situacích pocítují přílišnou dominanci a tlak z matčiny strany nebo přílišné zásahy do života, což vnímají jako nežádoucí. Zajímavé je, že i přesto komplexně hodnotí relaci s matkou spíše jako kladnou.

„S mámou je to komplikovaný, takový ve vlnách, má tendence do některých věcí mluvit, je pořád přísná...nikdy nebudeme mít vztah jako kamarádky, ona to tak nechce, ona chce bejt ten mateřskej orgán, ale furt je to krásnej vztah.“

„S mamkou taky dobrý, mám k ní vřelejší vztah než k tátovi, otevřenější, i když taky docela složitéj...hlavně v komunikaci, kdy často vyčítá starý věci a nutí tě často do jejích názorů a pohledů a když chceš říct svůj názor, tak se třeba urazí a nemluví s tebou...“

V souvislosti s bližším vymezením konkrétních vztahů si dotazované všímají také oblasti **komunikace**, kterou popisují v rovině obsahu, povahy a četnosti. Svou vzájemnou blízkost s matkou dokládají pomocí možnosti hovořit společně o širokém spektru témat, přičemž je pro ně důležité rovněž povídání s matkou samo o sobě. Komunikaci z tohoto hlediska vnímají v šesti případech jako *otevřenou* a *sdílnou*. Vzájemnou blízkost vnímají i z optiky povahy komunikace, kterou většinou vidí jako *přímou*, *upřímnou* a *přirozenou*.

„S mámou komunikujem velmi dobře, říkáme si všechno...“

„...na mámu hodně dám, vyjma mejch partnerů, já jí o tom říkám, ale neříkám jí zase uplný detaily, jinak ta konverzace je velmi otevřená...“

Jako víceméně nepříznivou ji pak shodně hodnotí dvě respondentky (sestry), které považují komunikaci z matčiny strany kromě pozitivních charakteristik také za *nátlakovou*, někdy dokonce za *zraňující* nebo *částečně nepřímou*, přičemž celkově vnímají charakter vzájemných promluv jako složitější, což koresponduje i s jejich ambivalentním vztahem k matce (viz výše).

„Mamka komunikuje přímo, říká věci otevřeně, ale zase někdy mi přijde, že říká docela zraňující věci, pichlavý poznámky, který se mě dost týkaj, třeba v oblasti jídla a postavy.“

„...že nedokážu mamce říct uplně pravdu do očí, že mě třeba s něčím štve, že je přestarostlivá, že jí nedokážu říct, ať mě nechá, protože není přístupná nějakým debatám.“

Míru komunikace s matkami pak všechny dotazované (N=8) popisují jako *častou*, avšak z tohoto hlediska je pozoruhodné, že zde používají srovnání oproti ostatním členům rodiny.

I v rámci **kontaktů** s matkami popisují respondentky *vyšší* četnost, kdy jsou ve spojení ve většině případů minimálně jednou za týden až čtrnáct dní, ať už se jedná o formu kontaktu *osobní*, *telefonickou* či *elektronickou* (v podobě skypu, SMS zpráv nebo emailů). Setkávání tedy popisují v rovině intenzity, formy a také příležitosti, která je většinou čistě *informační*, kde se odráží potřeba sdílení zážitků, dále jsou to *společné*

aktivity jako procházky, stravování nebo kulturní události a v neposlední řadě subjektivně vnímané významné události (např. oslavy narozenin, svátků, Vánoc, Velikonoc).

Vztahy s otcem

Aktuální vztahy s otcem v **obecné rovině** vnímají jako *kladné* tři respondentky. Označují je rovněž za *stabilní, bezproblémové* nebo *podporující*, ve stejném významu jako u relací s matkami. Všimají si také *emoční vřelosti*, která se projevuje i ve verbální nebo fyzické formě, kdy oceňují, že jim otcové dokážou otevřeně projevit lásku.

„S tátou sme v klidu, víme, že se máme, on je teď vůči mě pozitivní a hrozně hezky se ke mně umí chovat a říká mi koťátko, chytne mě třeba za ruku a můžu za nim jít s čímkoliv a on mi pomůže.“

„S taťkou dobrý...rádi se vidíme, máme dobrý vztahy.“

Ve svých výpovědích respondentky hodnotily současné vztahy s otci v pěti případech spíše nepříznivě. Vnímají je jako *složitější, zvláštní, horší* nebo *s odstupem* oproti ostatním členům nukleární rodiny. Ve dvou případech jsem zaznamenala *ambivalentní* vztah, ve kterém proti sobě stojí kladné i záporné prožívání vztahu s otcem v souvislosti s povahou komunikace a jeho chováním.

„Vztah s tátou je horší, spíš chladnější, jakoby s odstupem.“

„S tátou je ten vztah nejhorší z celý rodiny, protože má úplně jinej pohled na věci a je dost sobeckej bych řekla...to taky přetrvává z toho období rodinných konfliktů.“

„Ten vztah je jinej...jako respektující z mé strany, ale zvláštní. Nepatří do mejch nejbližších lidí.“

Zajímavé je, že ani tyto vztahy nejsou bez známky vzájemné blízkosti, která je u třech dotazovaných vnímána spíše z optiky *vrozenosti* vztahů s otcem. Dotyčné si i přes nepříznivě pocíťovanou relaci uvědomují biologické pouto, jež je s otcem propojuje.

„...ale je to táta, nó, to mu nevodpářeš, že jo.“

„...snažim se ho brát jako člověka, ze kterýho jsem z poloviny stvořená...“

Stejně jako u ostatních členů rodiny, respondentky hodnotily vzájemnou blízkost skrze oblast **komunikace** i ve vztahu s otci. Z pohledu obsahové stránky ji dotazované vnímají velmi podobně jako u matek. Tři z osmi účastnic komunikaci považují za **otevřenou**, co se týče tematického spektra, které s otcem probírají. Dále ji vidí také jako **přirozenou** a **názorově shodnou**, čímž zdůrazňují rovněž vzájemné porozumění týkající se postojů a názorů na život. Ve třech případech se ve výpovědích spontánně objevuje zmínka o **humoru** v komunikaci s otcem.

„Je to hodně přímý, furt si ze sebe děláme legraci navzájem...říkáme si všechno, možná mu říkám i víc věcí než by se mělo mezi otcem a dcerou, jemu nedělá problém říkat si, že sem byla na večírku a co sme tam dělali...“

Ostatní respondentky (n=5) vnímají společné promluvy s otci jako **napůl otevřené** s tím, že obsah vzájemně sdělovaných informací je zúžený a existují témata, která nerozebírají, ať už z důvodu nezájmu, absence společných témat či očekávání zbytečných neshod. Co se týče obsahu, u jedné z dotazovaných jsem zachytila komunikační **tabu**, týkající se tématu rozvodu rodičů, mezi otcem a dcerou, ale přesto tento fakt nemá vliv na pozitivní vnímání vztahu.

„Pokaždé přirozeně navážeme tam, kde sme minule skončili, rozebíráme spolu všechno až na jejich rozvod, to je takové malé tabu, o tom nikdy nemluvíme.“

Z hlediska povahy je komunikace považována za **upřímnou** ve třech případech. Ostatní ji ve shodě s větším odstupem ve vztahu k otci považují spíše za **neupřímnou**, **komplikovanou** nebo dokonce **utlačující** bez pocitu volného vyjadřování pocitů nebo myšlenek.

„S tátou je to složitější, komunikace s ním je těžší, bojím se ho, ale má to srdce, vim, že mě miluje, že mě dokáže mě chytout a projevit city a emoce, ale komunikace tam vážne, není uplně přímá, on v komunikaci nedává moc prostoru ostatním...“

Z vyprávění je rovněž patrné, že ke komunikaci s otci dochází u většiny dotazovaných (n=7) méně často, a tak se četnost pohybuje spíše v **nižších** hodnotách a opět je ve výpovědích srovnávána s ostatními členy rodiny. V souvislosti s tím jsou **vzájemné kontakty** hodnoceny také jako **méně časté**, ať už se jedná o pozitivně či negativněji vnímaný vztah. Jejich realizace pak probíhá nejčastěji ve formě telefonické. Osobní setkávání oproti tomu probíhají v celkově snížené míře. Tři dotazované uvádějí četnost osobního kontaktu s otci v rozpětí jednou za 2 nebo 3 měsíce, a to v souvislosti s oslavami narozenin nebo Vánoc, což chápou víceméně jako nepsanou povinnost. Telefonický kontakt probíhá v těchto případech zhruba třikrát ročně. V jednom případě je zachycena vysoká míra kontaktů pomocí skypu, a to zhruba jednou týdně, ovšem osobní setkávání jsou snížena na dvě ročně z důvodů bydliště otce v zahraničí. Čtyři respondentky zmínily pouze **občasné** kontakty osobní povahy spojené s oslavami narozenin a Vánoc. V těchto případech bylo zachyceno častější telefonické spojení.

Vztahy se sourozenci

Další důležitou vynořující se kategorií, v rámci vnímání současných vztahů v rodině, jsou relace se sourozenci, které má sedm z osmi účastnic výzkumu. Ve většině případů (n=7) jsou považovány za **kladné**, i když se na jejich popisování zaměřovaly ve vyprávění méně oproti vztahům s rodiči. V promluvách je hodnotí jako **bezproblémové** a považují je také za **kohezní**.

„Se sestrou nemáme problém...vztah k ní mi připadá jako nejlepší z celý rodiny.“

„S bráchou je to dobrý, občas se sejdem, pokecáme, takový normální.“

„Časem je to čím dál tím lepší, dokážem se semknout, podržet se a docela i vyhledáváme svojí společnost.“

V jednom případě se ukázala vazba s bratrem respondentky jako **nepříznivá**. Sourozenský vztah je se zármutkem vnímán jako nulový, přičemž tuto skutečnost dle výpovědi dotazované ovlivňuje rizikové chování jejího sourozence. Vzájemné odcizení se pak v tomto případě odráží i v subkategoriích **komunikace** a **kontaktů**.

„S bráchou nula, nestýkáme se vůbec, je to na bodu mrazu...tim, jak je alkoholik a taková existence, tak to tak vyšumělo...je nespolehlivej, není s ním domluva, pořád ztrácí mobily...dřív chtěl po otci pořád jen peníze...takže, tam je to takovýhle smutný.“

Na blízkost mezi sourozenci ukazují rovněž zmínky o vzájemné důvěrnosti, která je vnímána skrze povahu i obsah **komunikace**. Ta je z jejich pohledu hodnocena jako **přirozená, upřímná, důvěrná** a tematicky **otevřená**.

„Ségre řeknu i víc věcí než mamce, protože u ní mam jistotu, že mě hned neodsoudí a že nějaký věci pochopí líp než mamka, můžu se s ní prostě bavit o všem možným.“

Vzájemné kontakty pak šest dotazovaných vyhodnocuje jako **časté**, ale jejich konkrétní četnost neuvádějí. Nejčastěji se dorozumívají pomocí telefonu, sociálních sítí nebo emailu.

Vzájemné vztahy rodičů

V rámci rodinných vztahů se respondentky zmiňovaly také o vzájemných vztazích svých rodičů, které aktuálně vnímají ve čtyřech případech jako **neutrální**. Všímají si hlavně společné komunikace a chování. Jejich vztahy považují za **korektní, klidné**, ale bez výrazné vřelosti a s **umírněnou komunikací**, která je spíše **sporadická** a současně vázaná na subjektivně významné události nebo situace vyžadující kontakt i komunikaci (narozeniny, zdravotní stav apod.).

„...narozeniny si přejou, kvůli psům spolu mluvěj, v rámci možností spolu diskutujou normálně.“

„Rodiče vzájemně komunikovali minimálně, když už k tomu došlo, byli k sobě korektní.“

Jako **nepříznivý vztah** mezi rodiči shodně označily dvě respondentky (sestry), které potvrzují **nulovou** komunikaci mezi rodiči a celkovou **stagnaci** s výrazně negativními

konotacemi.

„...oni spolu od rozvodu nekomunikují, jakoby o sobě ani nevěděli, taková ignorace...“

„Mamka měla trauma i z toho, když se podívala na jeho fotku, takže ta ho skutečně nemůže ani vidět, rozešli se hodně ve zlém a tak to i zůstalo.“

Ve dvou případech respondentky vnímají vztahovou dyádu rodičů jako **kladnou**, kdy otec s matkou udržují vesměs **přátelský** vztah, který je, dle výpovědí, v současnosti charakteristický **klidnou** a **otevřenou** komunikací nebo **občasnými** osobními **kontakty** v rámci větší či menší vzájemné výpomoci (např. pomoc s údržbou rodinného domu, při zdravotních komplikacích).

V souvislosti s komplexní charakteristikou jednotlivých promluv respondentek byla v této části zajímavá také jazyková stránka, a to v tom smyslu, že vztahy na obecné rovině hodnotí pomocí pestré škály adjektiv *dobrý, hezký, krásný, výborný, normální, složitější, komplikovaný, zvláštní nebo horší*. Ze získaného materiálu je tedy patrné, že účastnice hodnotí konkrétní vztahy uvnitř rodiny odlišně, resp. s každým rodinným příslušníkem subjektivně prožívají rozdílnou jakost vztahu, i když se v některých případech jedná jen o nepatrné nuance. Kvalitu popisovaných vztahů vyjadřují rovněž pomocí substantiv a adverbíí (samostatně i ve spojení s adjektivy). Celkově lze konstatovat, že účastnice výzkumu popisují vztahy v obecné rovině s jednotlivými členy rodiny diferencovaně, a to pomocí adjektiv, substantiv a adverbíí. Vyjádřenou hodnotící škálu vztahů bychom mohli seřadit od nejhůře popisovaného vztahu následovně: *„bod mrazu - nula - nejhorší - horší - dobrý - velmi/moc/fakt dobrej - v klidu - lepší -nejlepší – výbornej“*.

8.2 Rozvod a vztahové proměny

V rámci výzkumného šetření jsem se zajímala také o to, zda došlo od doby rozvodu k nějakým proměnám v rodinných vztazích, a jak je dotazované vnímají a prožívají. Analyzovaný materiál ukázal, že některé proměny jsou vnímány již v době těsně před rozvodem, resp. v době kolem rozvodu. Všechny respondentky zaznamenaly změnu

kvality vztahů v rodině, ať už v menší či větší míře, přičemž se jednalo především o kolísavou dynamiku subjektivně vnímaného zlepšení a zhoršení jednotlivých relací. Proměny si všímaly především ve vazbě ke svým rodičům, které opět prožívají s matkou a otcem diferencovaně, a jejich vzájemného vztahu. Sourozenské vztahy jsou komplexně popisovány jako víceméně stabilní a z výpovědí dotazovaných je patrné, že rozvod jako závažná událost v rodině nemá významný vliv na jejich proměny. Dále se ukázalo, že proměny ve vztazích jsou spojeny rovněž s příchodem nových partnerů rodičů, což je samo o sobě velkou změnou v rodinném uspořádání, protože klade další nároky na dítě nebo dospívajícího v tom smyslu, že se musí vyrovnávat nejen z rozpadem pro něj významného vztahu dvou nejbližších osob, ale rovněž si musí vytvářet nový vztah a postoj k dalšímu jedinci s vědomím toho, že tato relace není a nebude vrozená ale získaná.

Změny ve vztahu s matkou

Respondentky si v jednotlivých promluvách všímají **proměny vzájemné blízkosti** s matkou, se kterou v sedmi případech také zůstávají ve společném soužití i po rozvodu rodičů. Ve většině případů popisují, že v jejich vzájemném vztahu dochází především ke **sblížení a upevnění vazby**, což popisují právě v souvislosti s dobou po rozvodu. Objevuje se větší podpora a starostlivost, která vzniká ze strany matek i z toho důvodu, že **přebírají roli obou rodičů**, čímž na sebe kladou větší zodpovědnost za výchovu i finanční stránku, což vnímá většina dotazovaných. Ve třech případech se vynořila podpora také ze strany dítěte, kdy jsou patrné ochranné tendence. U jedné z dotazovaných dokonce probíhá silná **proměna role** z dítěte v dospělého, kdy je touha pomoci matce tak nutná, že dochází ke společnému řešení matčiných problémů ve vztahu k otci a rozvodu, v souvislosti se svěřováním osobních potíží, a nakonec i upřednostňování potřeb matky před svými. Není bez zajímavosti, že tendence podporovat matku se objevila ve zmíněných případech pouze u prvorozených dětí.

„Tak my sme stáli za mámou po rozvodu, to je jasný, že jo.“

„...víc sem viděla to její zlomený srdce, že jí vodchází manžel.“

„Jinak sme se rychle vklepali z toho šoku a najely sme vlastní režim a mnohem víc sme se s mámou sblížili.“

„Jakože sem jí podporovala v tom, ať se rozvede, že sem jí vyslechla, když měla nějaký problém a řešila jsem to s ní hodně ty problémy, takže sem věděla v podstatě většinu problémů, co mamka měla s tátou.“

Přestože kolem rozvodu dochází ke sblížení ve vztahu s matkou, většina dotazovaných (n=7) popisuje v pozdějších letech i **postupné zhoršení** či vzdálení související s dobou dospívání. Konfliktnější období některé vymezují v rozmezí 15 – 20 let svého věku, kdy dochází k větším sporům spíše v rámci vymezení vlastní autonomie a celkového dozrání osobnosti. Kvalita vztahu se pak dle výpovědí opět dostává do stavu následného zlepšení.

V rámci **prožívání**, resp. proměn pocitů a emocí, se neukazují silné výkyvy. Veskrze jsou stále vnímány **pozitivní pocity** radosti a štěstí ve vztahu k matkám. Pouze ve třech případech byly zachyceny **negativní emoce**, nejčastěji se jednalo o strach o matku a objevila se rovněž přechodná zloba a obviňování matky z rozvodu, která se střídala s přisuzováním viny střídavě matce i otci. U jedné respondentky jsem zachytila nepříjemné pocity v souvislosti s matčíným odchodem od rodiny (*„ostatním přišla jako černá ovce, i mě tak vlastně v tu dobu přišla, odešla prostě od rodiny“*).

Změnu ve vztahu s otcem

Získaná data ukazují, že také ve vztahu k otcům došlo k **proměnám vzájemné blízkosti**, která je ale u většiny dotazovaných (n=5) pojímána ve smyslu **odcizení**. To je pak chápáno z optiky snížení četnosti kontaktů i komunikace, což je doprovázeno částečnou ztrátou zájmu o kontakt ze strany dotazovaných, které se s otci po rozvodu stýkají zejména u příležitostí narozenin nebo Vánoc a tato setkání jsou pojímána víceméně jako povinná. Popisované vzdálení dávají do souvislosti také s větším výskytem hádek a sporů s otci nebo jejich zvláštním chování, kdy se objevuje odmítavost, konfliktní jednání a zatahování dcer do osobních problémů a sporů s matkou.

„...začala sem s ním mít velký konflikty, kvůli všemu možnému a hlavně sem ho přestala uznávat jako autoritu, takže když mi třeba něco zakázal, šla sem s ním okamžitě do konfliktu a křičela sem na něj.“

„Pak sme taky dost často chodily na kobereček k tátovi, kdy on seděl na stole a já na židli, takže on byl jako vejš a třeba nás vyslychal, co nám mamka říká a tak, to byl nepříjemným teror.“

Ve třech případech eskaluje odcizení až do roviny, kdy dcery přestávají uznávat otce jako rodičovskou autoritu, u jedné z nich dochází dokonce z úplnému přerušení komunikace a kontaktu na období zhruba jednoho roku. Ukazuje se rovněž, že pokud ve vztazích s otci došlo k **nechtěnému odcizení**, které dítě pociťovalo jako nepříjemné, dochází následně k většímu sblížení nebo dokonce k idealizaci otce, jako tomu bylo u dvou dotazovaných. Ke spontánnímu sblížení s otcem po rozvodu, doprovázeného projevy podpory a spolupráce, dochází u jedné účastnice výzkumu, která zůstala v rámci porozvodové péče s otcem.

Jasně se ukazuje také to, že proměny vztahů jsou vnímány v kontextu silných pocitů a emocí, které se objevovaly v promluvách všech respondentek (N=8), zvláště pokud se jedná o subjektivně nepříznivé změny v kontextu rozpadu rodiny. Prožívání proměn vztahů se ve výpovědích objevovalo především skrze **nepříjemné až silně negativní pocity** (n=5). Objevuje se bezmoc nebo lítost v souvislosti s poznáním nepříznivých stránek otce a jeho chování vnímaného jako nepřijatelné. V některých případech se vynořuje také prožívaný strach z otce, zejména při společných hádkách, ale zároveň je zde patrný i vzdor, vztek a nenávisť.

„Já jsem měla taky strach, táta vždycky vypadal dost strašidelně, jako agresivně...začala sem ho v podstatě nesnášet.“

„Protože sem na něj byla našťvaná kvůli tomu, jak se k nám choval, jak se choval celkově, že zbytečně řval, přenášel dost na nás ty svý nálady...“

Výrazná lítost, pláč, zmatek, šok nebo útrpné pocity jsou patrné ve třech případech, kdy byl odchod jednoho z rodičů vnímán jako velmi nepříjemný.

„Pořád sem hrozně brečela po tom otci, že mi bylo furt hrozně líto, že s nim nemůžu být...pro mě byl taková nedostižná ikona tím, jak jsme tam byli jen jednou za čtrnáct dní po tom rozvodu.“

V souvislosti s větším odstupem času od rozvodu bylo zjištěno, že výrazně negativní emoce se postupně v relacích s otci zklidňují a jsou u většiny (n=5) chápány jako umírněnější („už tam není ta silná nenávisť, je to lepší teďka“; „ty emoce sou už určitě klidnější, to se změnilo“).

Vzájemný vztah rodičů

Proměny v rodinných vztazích byly zachyceny také ve vzájemném vztahu rodičů, ke kterému může docházet přirozeně v souvislosti s rozvodem, což je patrné i z výpovědí respondentek. U všech (N=8) byla v době kolem rozvodu shodně zachycena **proměna charakteru** rodičovské **relace**. Pět dotazovaných chápe změnu jako výrazně nepříznivou vzhledem k častým a silným konfliktům mezi rodiči, kterých si všímají již před dobou rozvodu. V rámci **konfliktních vztahů** popisují téměř dennodenní hádky se silnými emocemi, které jsou u dvou dotazovaných (sester) provázeny také výhrůzkami a zastrašováním.

„To bylo každé den něco, kvůli rozvodu nebo táta vyhrožoval, že požádá, abychom šly do jeho péče, nebo kvůli skleničce co zůstala na lince.“

„Bylo vidět, že mamka má strach, občas se nahoře v pokojiv baráku zamykala před tátou.“

Hádky se pak nejčastěji týkají majetkových záležitostí, porozvodové péče o děti, alkoholu, jiných partnerů nebo jakýchkoliv maličkostí, jenž lehce podnítl nový spor. Vztahy v této souvislosti pojmají také jako **averzivní**. Kromě silně konfliktního vztahu si všímají u rodičů také **většího odstupu**, který se projevuje snížením intenzity kontaktu a komunikace. Tři respondentky vnímají vztah svých rodičů před i po rozvodu jako víceméně **nekonfliktní** („oni se předtím vůbec nehádali“; „nepamatuju, že by se před rozvodem nějak hodně hádali“; „jejich vztah byl bezkonfliktní, byli šťastný“). Jejich vzájemnou blízkost po rozvodu pak popisují rovněž **s odstupem**, minimálním kontaktem, ale s korektním chováním.

V promluvách se dále ukazuje, že vzájemné vztahy rodičů se přímo úměrně v souvislosti s časem zlepšují. Šest dotazovaných zaznamenalo v průběhu dalších let, které uplynuly od rozvodu, jisté **zklidnění** ve vztazích, jenž chápou v rámci vymizení silně

negativních emocí nebo obecného zlepšení vzájemné komunikace a kontaktu rodičů. Dvě respondentky pojmají rodičovskou relaci jako stagnující a bez náznaku zlepšení.

V souvislosti s negativně vnímanou proměnou vztahů mezi rodiči se objevují rovněž silné **prožívání** emocí spojené s nárůstem konfliktů rodičů. V průběhu hádek se u respondentek, které poukázaly na výrazně nepříznivou proměnu rodičovské relace (n=5), vynořuje pocit *strachu, vzteku* a často jsou hádky doprovázeny *pláčem*. S odstupem času pak vypovídají také o pocitu *zatažení do rodičovských sporů* kolem rozvodu i po rozvodu, což negativně vnímají tři dotazované. U některých respondentek (n=3) se pak i v současné době objevuje touha po lepších rodinných vztazích a zlepšení vztahu mezi rodiči jako takového.

Noví partneři rodičů

Proměny vnímají respondentky i ve vztahu k novým partnerům rodičů, což samo o sobě přináší změnu do jejich životů v souvislosti s vytvářením nového postoje a budování vztahu k dalšímu člověku z jejich blízkého okolí. Je zajímavé, že se ve výpovědích přirozeně vyskytly zmínky o nových partnerech rodičů právě ve vztahu k proměnám, nikoli v souvislosti s charakteristikou současných rodinných vztahů. Pozoruhodné je také zjištění, že nové milostné vztahy se objevují především v souvislosti s otci, kteří je dle výpovědí navazovali také častěji. Matky seznamovaly své děti s novými partnery méně, ve třech případech k tomu nedošlo ani jednou. Seznámení s novým partnerem rodičů, ať už se jednalo o nový vztah matky či otce, prožily všechny dotazované, přičemž ke společnému soužití v novém rodinném uspořádání došlo ve třech případech. **Příchod partnera rodiče do rodiny** je ve všech případech (N=8) spojován s postupnými proměnami nově budovaného vztahu, tak i s občasnou proměnou ve vztahu k rodičům. Tři respondentky vnímají změnu ve vztahu k novým partnerům rodičů až po určité době, zpočátku k nim zaujmají *neutrální postoj*, kdy je vnímají bez zvláštních emocí jednoduše jako přítele matky či přítelkyni otce, nebo jsou pro ně určitým zpestřením v novém rodinném uspořádání („brala jsem ho jako milou společnost“; „zpočátku mi to přišlo normální, že si našel novou přítelkyni“). Po určité době dochází k nepříznivé *proměně postoje* a dochází ke konfliktům a sporům jednak přímo s novými partnery nebo se samotnými rodiči. U třech dotazovaných dochází k opačnému vývoji, a to k proměně od zpočátku nepříznivého postoje k neutrálnímu či víceméně pozitivnímu. Ve dvou případech byl zachycen postoj stabilní bez výrazných pozitivních či negativních konotací („mně

dycky přišel něk tak normální, pěkný baráček měl“; „je v pohodě bych řekla, neměla sem s ním nikdy žádný problémy, ani si nejsme zas něk extrémně blízky“). Popisované proměny v těchto relacích jsou zobrazovány také v souvislosti s **vnímáním** konkrétních **partnerů**, jejich vlastnostmi a chováním, které jim respondentky přisuzují. Nové ženy svých otců vnímaly především jako **žárlivé, paranoidní, vztahovačné, neupřímné, falešné** nebo **intelektově odlišné**. V příznivém světle je vnímaly jako **milé, společenské** nebo **sympatické**.

„Já sem s ní měla zezáčátku konflikty, protože byla intelektuálně úplně jinde, taková spíš jednodušší a jednu dobu na mě i žárlila. Taky mi přijde, že se mnou mluví neupřímně, jakože se na mě usmívá, ale není to upřímný.“

„Mně byla v těch patnácti sympatická, byla do módy, působila na mě dobře...pak sem k ní ale ztratila důvěru, měly sme několik konfliktů...sedíme třeba u stolu a vona ho tam pomlouvá přede mnou, tak to je takový nepříjemný.“

U nových partnerů matek bylo ve dvou případech zjištěno pozitivní vnímání otčíma, kterého dotazované (sestry) shodně vidí jako **hodného** a **bezkonfliktního**. Jedna respondentka pak přítele matky pojímala jako **zvláštního** s tím, že se charakterově naprosto odlišuje od matky.

Z výpovědí je rovněž patrné spojení proměn v relacích s novými partnery s výraznými negativními emocemi, které dotazované **prožívaly**. V rámci chápání nových vztahů rodičů jako konečnosti rodičovské relace se objevuje **nenávisť, vina a vztek**, což se ve dvou případech obrátilo i proti samotnému rodiči („s jejím příchodem sem začla otce nenávidět, nenáviděla sem i ji“; „na jejich svatbě na mě dolehla ta definitiva a začala sem ho z toho vinit a skoro nenávidět“). Kromě toho se vynořují i pocity **zmatku a chaosu**, které souvisejí s nejistotou, jak se k novému jedinci postavít. U některých změny v prožívání vztahu souvisí také se **zklamáním** a **narušením důvěry**, kterou do vytvoření nového vztahu zpočátku vložily.

8.3 Aspekty související s vnímáním a proměnou rodinných vztahů

Z výpovědí bylo patrné, že respondentky vnímají některé aspekty jako určující v rámci hodnocení rodinných vztahů a jejich proměn. Chápou je z komplexního hlediska jako celek, který je rozdělený pouze v rámci svého působení v pozitivním či negativním směru. Z tohoto důvodu jsem do třetího výzkumného okruhu zařadila dvě původně samostatně vytyčené výzkumné otázky, které se při analýze dat přirozeně sloučily do jedné oblasti. Vynořily se dvě hlavní kategorie obsahující činitele, jež působí příznivě, nebo nepříznivě.

Aspekty působící pozitivně

Mezi často zmiňované aspekty ovlivňující vnímanou kvalitu a proměnu rodinných vztahů pozitivním způsobem patří **vnější okolnosti**, které mají charakter přirozeně se vyskytujících jevů, nad nimiž člověk nemá moc či kontrolu. Analyzovaný materiál jasně ukazuje, že k mírnému zklidnění a zlepšení rodinných vztahů či změně postoje vůči rodičům došlo vlivem *času*, což uvedly všechny dotazované (N=8). Zmíněný činitel postupně vytváří pomyslný odstup mezi obtížnými událostmi, a působí tak společně s dalšími aspekty příznivě („*na to je taky potřeba čas*“; „*je to taky časem bych řekla, jako že už je to dlouho*“; „*za ty léta se nějak otupila ta zášť*“; „*ale ten pocit naštvanosti už není tak silnej...časem to je*“; „*je to taky časem, roky plynou a starý rány se hojej*“). Dalším důležitým aspektem působícím příznivě jsou také závažnější **zdravotní komplikace**, které podpořily lepší komunikaci v rodině, sblížení nebo větší projevy lásky, přestože jsou vnímány jako smutný a nepříjemný jev v životě člověka. Celkově zmínily tento aspekt tři dotazované. Ve dvou z těchto případů pak byla hybnou silou přímo rakovina jednoho z rodičů, která způsobila semknutí rodiny a proměnu chování i postoje k jednotlivým členům rodiny. V rámci jednoho případu jsem zachytila také vliv *smrti*, která měla uvolňující účinek v rámci napjatých rodinných vztahů.

„Po tom, co maminka a otčím zemřeli, se hodně ožehavých témat samospádem vyřešilo. Bude to znít strašně cynicky, ale každý asi cítí, že proti mrtvým nemá smysl bojovat.“

„Na druhou stranu se po těch letech ptá na mámu, protože ví, že má ty zdravotní problémy.“

„...když byla po ozařování, tak sme museli jít do takový intimity, která není příjemná...na vnitřních stehnech jí mažeš popáleniny, ale je to tvoje máma a chceš jí pomoci.“

Další často zmiňovaný aspekt zlepšení byl **vývoj**, a to ve smyslu přirozeného **zrání**, poznávání a nazírání reality a rovněž ve smyslu **osobního růstu**, ve kterém je patrná snaha o posun v rámci zlepšení psychických kompetencí a dosažení větší spokojenosti. Polovina respondentek (n=4) vnímá jako významný činitel, pozitivně působící na vztahy a proměny, **dospívání**. Z tohoto pohledu pak vnímají proměny a hodnocení vztahů jako přirozenou součást dynamické síly („je to asi tím, že člověk nějak dospěl“; „přišlo mi, že věkem nějak dozráli“; „je to vývoj, vztah k rodičům se nějak formuje v průběhu puberty“). Jako součást vývoje člověka chápou i **změnu pohledu a postoje**, ke kterému dochází i vlivem dalších spolupůsobících aspektů, např. v souvislosti s již zmiňovaným časem.

„Asi si myslím, že mamky si vážím víc, oceňuju dneska s odstupem, jak to měla těžký...“

„Ale s odstupem času jí chápu, protože s tím tátou je to těžký žít...je to náročný, protože tam není ta upřímnost.“

„Člověk už je nevidí přes růžový sklo, zjišťuje, že někdy něco neví a že sou třeba i hloupí, a že spousta věcí od nich je třeba i nefér.“

Kromě toho se ve výpovědích čtyřech dotazovaných vyskytla také **snaha o zlepšení a akceptaci**, která se ukazuje především v souvislosti s vnímáním subjektivně náročných vztahových situacích a s touhou nebo potřebou zlepšit rodinné vazby nebo snížit napětí a spory.

„Zároveň si myslím, že i snahou zbavit se nějakých negativních pocitů vůči rodičům, protože si myslím, že kdybych pořád žila s těma předešlejma pocitama, tak to bude jen a jen horší. Musíme se prostě smířit s tím, co máme, co se stalo už se nedá odestát.“

„Myslím, že proto, že jsem konečně byla schopná přijmout svého otčíma a pochopit, co jeho přítomnost znamená pro moji mámu, a tím i pro stabilitu naší nové rodiny.“

S pozitivním vnímáním vztahů a jejich příznivých proměn souvisí také **přímá a otevřená komunikace**, která ve své upřímnosti a možnosti sdílení jakýchkoliv témat bez zábran uvolňuje rodinné vazby z nepříjemných „okleštění“ a působí i na sblížení jednotlivých členů, kteří tak v závislosti na povaze komunikace hodnotí i jednotlivé relace. Příznivým aspektem se zdá být i **vzájemná podpora a pomoc**, kterou popisují všechny respondentky skrze kladné vztahy nebo jejich zlepšení s matkou, otcem i sourozenci. Bez zajímavosti není ani zjištění, že dotazované vnímaly příznivě i **separaci** od rodičů ve smyslu fyzické vzdálenosti a odstupu, což jim pomohlo lépe nahlížet na vztahy, zbavit se nepříjemně pocíťovaného vlivu rodiče a zároveň se snížila intenzita negativního prožívání některých rodinných vazeb.

„Hlavně ho člověk chce mít co nejdál vod těla, aby neškodil, protože jak je příjemnej, tak dokáže bejt i zlej.“

V souvislosti s narozením vlastního potomka (n=4) se jeví jako pozitivní aspekt **změna role rodičů**, kteří jsou s novou sociální rolí, a dalšími spolupůsobícími aspekty viz výše, pojmání v novém a dosud neobjeveném světle a většinou také příznivěji.

„Zvlášť teď, jak se narodil Radek, tak to je úžasný, jak je v roli tý babičky, tak už to není primárně ten vztah matka dcera, ale je to spíš ta babička. To se hodně změnilo ten vztah k dobrýmu.“

Aspekty působící negativně

Analýza rozhovorů ukázala kromě příznivě působících aspektů také ty, jejichž vliv na kvalitu a proměnu rodinných vztahů se zdá být spíše negativní. Patří mezi ně různé

projevy **chování a vlastnosti**, které dotyčné vidí jako společně působící činitel. Všímají si jich většinou v relacích s rodiči, v menší míře u sourozenců, nových partnerů rodičů nebo prarodičů. Do popředí vystupují nepříznivě pojímané oblasti chování spojené s konflikty a rozpory např. *zbytečné vyvolávání hádek, nespolehlivost, lhaní, přenášení špatné nálady, vytváření „dusné“ atmosféry nebo rizikové chování v podobě abúzu alkoholu* (uvedly konkrétně dvě účastnice).

„Chlastá furt a je to strašný, von je strašně fajn, když je střízlivej, ale jakmile je vožralej, tak to prostě nejde, není na něj spolehnutí, kecá ti do vočí..., ale von se nezajímá vo nic jinýho než vo chlast, pak je všechno v prdeli.“

„Možná, kdyby táta tolik neřval, nerozčiloval se, nehádal se celkově, kdyby byl větší klid i v rámci rozvodu rodičů, to by bylo mnohem lepší, teda pro mě přijatelnější.“

„Blbá atmosféra byla, že táta přišel z práce domu a já jsem nevěděla, co bude mít dneska za náladu, jestli dobrý nebo blbý. Táta křičel nebo zvyšoval hlas kvůli každý kravině.“

Kromě toho se objevily i výpovědi (n=4), ze kterých je patrné, že si dotazované všímají **nedostatečného zájmu** nebo příliš **dominantního** chování ze strany rodičů. To je pak chápáno jako nepříjemný zásah do života dospělého jedince, proti kterému se musí dotazované více vymezovat.

„Takže tě pořád do něčeho nutí, oblíkej se takhle, tohle by sis neměla kupovat, protože je to moc drahý, tam nechod' a podobný nátlaky.“

„Moc se o nás nebo celkově o ostatní lidi nezajímá, přijde mi, že je dost zaměřenej na sebe a taky až moc striktní a přísněj.“

Z vnímaných povahových vlastností, které mají vliv na horší pojmání vazby k rodičům u poloviny dotazovaných, byla zmiňována např. *sobeckost, pedantská přísnost, závistivost, direktivnost, urážlivost nebo sebestřednost*.

V negativním směru chápou respondentky také **komplikovanou komunikaci**, která se ukazuje jako vztahy narušující činitel. Nejčastěji byl zmiňován charakter **nepřímé**,

neotevřené či neupřímé komunikace, která se často objevuje v souvislosti s nepříznivě hodnocenými rodinnými relacemi. Jako nepříjemnou pojmají dotazované rovněž **utlačující** komunikaci, při které necítí možnost volby a svobodného rozhodnutí.

„...není to otevřený, před každým musíš říkat něco jinýho...je to složitý a nebaví mě to, narušuje to i vztah mezi náma.“

„...zároveň vytváří dost velkej nátlak, teď už to teda není tak hrozný, jak s ní nebydlím, ale je to pořád znát. Zároveň vyžaduje, aby všechno bylo po jejím, podle jejích představ a když není, tak je našťvaná a třeba se mnou chvíli nemluví.“

Výše zmíněné kategorie popisují aspekty působící na vztahy a jejich proměny, ať už v pozitivním nebo negativním smyslu slova, které se vynořily v průběhu analýzy dat. Z výpovědí respondentek je patrné, že zmíněné aspekty jsou určitou hybnou silou ve vnímání kvality současných vztahových vazeb a mají vliv i na prožívání jejich kvalitativní proměny, přičemž působí současně, nikoli odděleně. Záleží na jejich intenzitě, době působení a také vnitřních faktorech daného jedince a jeho prostředí.

9 Diskuze

Výzkumný projekt realizovaný v rámci mé bakalářské práce má v souladu s cíly charakter popisný i explorativní a v této souvislosti se domnívám, že jeho účel byl naplněn. Jsem si ale vědoma toho, že v každém výzkumném šetření dochází k jistému zatížení chybami nebo omezeními, která mohou následně ve větší či menší míře ovlivnit konečnou podobu dosažených výsledků. V této části práce se proto vyjádřím nejen k možným limitům tohoto výzkumného šetření, ale také k metodologii výzkumu a v neposlední řadě se pokusím porovnat výsledky ze studií a výzkumů zmíněných v předešlých kapitolách s výsledky mého výzkumu.

9.1 Diskuze k metodologii výzkumu

Nejprve bych se ráda vyjádřila ke stanoveným výběrovým kritériím výzkumného souboru. Jedním z důvodů pro vytyčení věkové hranice respondentů v období mladé dospělosti tak, jak jej pojímá Marie Vágnerová, byl osobnostní vývoj jedinců. Ten je zhruba do 25 let v současnosti považovaný za proměnlivý a stále ještě nestabilní, plný prozkoumávání vlastních možností a objevování individuálního životního stylu, kde figuruje výrazná variabilita (Arnett, 2006). Proto jsem přistoupila k zaměření právě na toto vývojové období, které by za ideálních podmínek již mělo směřovat k ujasnění společenských rolí včetně profesního uplatnění, stabilitě v partnerských vztazích apod. Nutnou podmínkou také bylo, že od rozvodu rodičů uběhlo minimálně 5 let předtím, než byl respondent zařazen do výzkumu. Tento časový úsek jsme zvolila z důvodu možnosti účastníků výzkumu adekvátně zpracovat prožitou zkušenost rozvodu rodičů, získat náhled na vzniklou situaci a vyrovnat se s ní. Přestože někteří autoři (Matoušek, 2003) uvádí 2 roky jako dobu potřebnou k vyrovnání se s touto situací, rozhodla jsme se po dohodě s vedoucí práce tuto minimální hranici posunout na zmíněných 5 let, vzhledem k tomu, že ne každý jedinec má vhodné podmínky pro to, aby se s rozvodem rodičů v rámci dvou let vyrovnal. Tento předpoklad navíc potvrdily i četné studie, které ukazují na to, že v některých případech má rozvodová situace vliv na děti až do věku jejich dospělosti (např. Booth & Amato, 2001; Matějček & Dytrych, 2002). Rozvod rodičů tedy musel proběhnout v době dětství nebo dospívání respondentů. V této souvislosti hranice nebyla nijak omezena vzhledem k tomu, že se výzkumné šetření zaměřuje na vztahy

v rodině po rozvodu.

Volba metody sběru dat, kterou jsem pro tyto účely zvolila, se dle mého názoru v rámci šetření osvědčila vzhledem k tomu, že polostrukturované rozhovory umožnily držet se daného okruhu otázek zásadních pro výzkum. Kromě toho poskytly prostor i pro zachycení většího kontextu a v neposlední řadě daly možnost specifikovat dané otázky nebo spontánně doplňovat rozhovory dalšími dotazy, jež detailně zachytily potřebné údaje, které v některých případech respondentky nevyjádřily přímo u konkrétní otázky. V souvislosti s tím si ale rovněž uvědomuji, že kladené dotazy mohly mít ještě větší rozsah a sledovat širší záběr kontextu, jako například zaměření nejen na současné partnerské vztahy respondentek, ale i na ty předchozí, zároveň se mohly více zaměřovat na okolnosti příchodu a charakteristiku nových partnerů rodičů, o kterých se dotazované zmiňovaly nejvíce právě v souvislosti s proměnami vztahů, ale už je např. nehodnotily v rámci tematické oblasti současných rodinných vztahů. Kromě toho by bylo zajímavé se více zaměřit také na rodinné vztahy i mimo jádrovou rodinu, např. prarodiče, tety, strýce atd. V celkové šíři kontextu, přestože jsem se ho snažila zachytit v co největším rozsahu, vidím tedy také jisté omezení. Zároveň se ale domnívám, že širší záběr by už také překročil hranice výzkumných otázek a cílů stanovených v této bakalářské práci.

Co se týče samotného sběru dat, snažila jsem se zajistit takové podmínky v souvislosti s prostředím a atmosférou, aby byla získaná data co nejvíce validní a aby respondenti nebyli žádným způsobem poškozeni. Místo pro rozhovor jsme společně s respondenty vybírali tak, aby jim vyhovovalo v souvislosti se zachováním důvěrné a sdílné atmosféry a aby bylo zároveň umožněno nahrávat interview na diktafon v nepřítliš hlučném prostředí. Většina rozhovorů byla proto prováděna přímo v místě bydliště respondentů. V rámci konkrétní hodiny setkání jsem všechny respondenty upozornila na to, aby zvážili realizaci rozhovoru ve večerních hodinách, což by mohlo dle Miovského (2006) nepříznivě ovlivnit motivaci respondentů a současně negativně působit na obsah a kvalitu informací, vzhledem k možnosti zvýšené únavy. K mé radosti tento fakt všichni zohlednili a setkání se uskutečnila převážně v odpoledních hodinách. Od počátku osobního setkání s jednotlivými respondenty jsem se snažila navodit důvěrnou atmosféru, která je včetně motivace zásadní pro vytěžení maxima podstatných informací pro účely výzkumu (Hendl, 2012; Miovský, 2006). Zároveň je podle mě důležité také to, aby se výzkumník choval po celou přirozeně a komunikoval od začátku otevřeně a přiměřeně dané situaci, o což jsem se po celou dobu snažila. Před zahájením rozhovoru jsme většinou s účastníky vedli krátký neformální rozhovor na různá témata dle situace, což bylo pro mne snazší

především proto, že jsem respondenty alespoň okrajově znala, a oni mne, tudíž tam z mého pohledu nebyla příliš velká bariéra „z neznámého“. První okruh otázek byl sestaven tak, aby se nedotýkal citlivých témat hned od počátku a byl spíše „zahřívací“. Postupně jsme se dostávali k náročnějším a intimnějším otázkám, které tvořily tzv. jádro interview a dotýkaly se přímo cílů našeho výzkumu. Mezi tato emocionálně „hutná“ témata jsem se snažila, dle individuální situace, vkládat i odlehčené otázky, pokud to bylo možné a nenarušovalo to vyprávěný příběh. Chtěla jsem tak předejít případné emocionálně vypjaté situaci, která by mohla nastat znovu vybavením a zpřítomněním různých situací. S tímto faktem jsem ale v souvislosti se zvoleným tématem výzkumu musela předběžně počítat, abych byla v případě nutnosti připravená na vzniklou situaci vhodně zareagovat a abych dostála etických zásad, čímž mám na mysli zejména nepoškodit účastníky výzkumu. Na konec rozhovoru jsem i z těchto důvodů záměrně zařadila otázku týkající se přání konkrétního jedince. Dotazovala jsem se, zda mají něco vysněného, co by si přáli sami pro sebe, ať už je to cokoli – vize, materiální věc, zážitek apod. Tím jsem také chtěla přispět k pozitivně laděnému zakončení a uvolnění atmosféry. V poslední fázi rozhovorů jsem se dotazovala na zpětnou vazbu. Zajímalo mě, jaký pocit si z interview odnášejí a jak se jim odpovídalo na otázky, čímž jsem chtěla mimo jiné také nepřímo zjistit, jak se účastníci cítí a zda nejsou např. příliš rozrušeni nebo se cítí nepříjemně, takový stav by byl rozhodně nežádoucí. Proto jsme si na konci zcela volně povídali a jejich reakce jsem si již zaznamenávala písemně na papír. Respondentům jsem rovněž vytvořila prostor pro jakékoliv dotazy týkající se výzkumu a nabídla jsem jim kontrolu přepsaných rozhovorů, aby měli jistotu, že nevzniknou nějaké nejasnosti v jejich vyprávění.

Zpětná vazba pro mě byla přínosným poznatkem. Ukázalo se, že výzkumné šetření bylo pro respondenty zajímavou zkušeností, ale zároveň vyjádřili i dřívější obavu z rozhovoru v souvislosti s citlivostí tématu. Ve výpovědích se objevovaly podobné zmínky o tom, že o rozvodové situaci takovým způsobem, jak jsme o ní spolu hovořili, dosud nepřemýšleli.

„U těch otázek mě napadlo, že sem vo tom takle dotedka nepřemejšlela a vlastně mi taky nedošlo, proč dělám určitý věci...“

„Některý věci sem asi vytěsnila, takže bylo zajímavý o tom přemejšlet. Nikdy sem to takle neřešila a čekala sem, že to bude horší, jako že mi bude hůř.“

9.2 Diskuze k limitům výzkumu

Jako limitující faktor týkající se zkoumaného vzorku vnímám v tomto případě především jednostrannost pohlaví účastníků, což nebylo původně záměrem výzkumu. K vyselektování vzorku na výlučně ženské pohlaví došlo přirozeně v průběhu oslovování potenciálních respondentů a sběru dat, přičemž mužští zástupci účast ve výzkumu nakonec odmítli. Další potenciální respondenty mužského pohlaví se mi již bohužel nepodařilo získat. Výsledky výzkumu je tedy nutno chápat pouze se zřetelem na skutečnost, že výpovědi se týkají jen ženské části populace pocházejících z různých koutů České republiky. Dále je nutné zmínit, že při počtu 8 respondentů není, dle mého názoru, možné plně saturovat data, což se ovšem váže také na samotný přístup kvalitativního výzkumu, který je zaměřen na menší vzorky oproti kvantitativnímu výzkumu a je také náročnější na zpracování dat, jež se v konečném důsledku nedají zobecnit na celou populaci. Přesto si myslím, že dosaženým výsledkům ani tento fakt nemusí ubírat na kvalitě, pokud jsou dobře zpracovaná. V dalším výzkumu by se tak zmíněné limitující faktory daly ošetřit pomocí většího rozsahu oslovených potenciálních respondentů výlučně mužského pohlaví. Výsledky šetření by se poté mohly uvést do vzájemné komparace, čímž by se doplnil pohled na tuto problematiku i z mužské optiky. Kromě toho by bylo jistě přínosné pokračovat dále ve zvětšování celkového vzorku v české populaci, aby se zvýšila validita výsledků a mohly být dále použity pro praktické účely.

Na tomto místě bych ráda upřímně poznamenala, že sama pocházím z rozvedené rodiny, a v souvislosti s povahou mé výzkumné práce si uvědomuji, že je to jeden z limitujících faktorů práce, který by mohl případně působit na její výsledky. Tohoto faktu jsem si byla již při výběru tématu plně vědoma a domnívám se, že jsem pečlivě zvážila všechna úskalí, která by z toho mohla plynout. Dle mého názoru mám tuto událost poměrně dobře vnitřně zpracovanou, a proto se mi zdálo, že má osobní zkušenost v souvislosti s dobrou reflexí v rámci celého výzkumného procesu, nebude v mé práci překážkou. Připadalo mi ovšem čestné tento limitující faktor zmínit.

9.3 Diskuze k výsledkům výzkumu

Pokud se zaměřím na srovnání výsledků dosažených v tomto šetření se zahraničními nebo českými studiemi, ukazuje se částečná shoda v některých oblastech

výzkumu. Vzhledem k odlišnosti zkoumané populace však výsledky nelze srovnávat doslovně. Výsledky tohoto výzkumu poukázaly na oslabení citové vazby ve vztahu dcera-otec v dospělosti, resp. v aktuálně vnímané relaci, kdy se projevuje menší náklonnost a snížení kontaktu, což se zčásti shoduje i se zahraničními výzkumy Kalmijna (2013), Albertiniho a Garrigy (2011) nebo Ahronse (2007), které ovšem potvrzují tuto tendenci ve vztahu dětí a rodičů obecně. Na slabší kontakty otců se svými dětmi po rozvodu ukazuje rovněž česká studie Schüllera, Prokopce a Dytrycha (1985). Jiné studie rovněž naznačují slabší kvalitu vztahů společně s nižší kvantitou kontaktů ve vztahu zaměřených pouze na otce a děti po rozvodu (Wallerstein & Lewis, 2009; Ahrons & Garriga, 2011; Amato, 2000). Určitou shodu spatřuji také ve zjištění Ahronse (2007), který konstatuje, že se vztahy s otcem v průběhu dvaceti let od rozvodu významně zlepšily u poloviny respondentů jeho výzkumu, přičemž bylo zjištěno, že u těchto probandů se otec v prvních pěti letech po rozvodu mnohem více angažoval v jejich životě. V případě tohoto výzkumu došlo v rámci proměn vztahů s otcem ve většině případů ke zklidnění negativních emocí prožívaných v relaci dcera-otec, a tím k mírnému zlepšení, což ovšem respondentky popisovaly v odlišné souvislosti, než u Ahronsova výzkumu (2007), a to především v souvislosti s odstupem času, separace, dospívání a v jednom případě také se změnou chování otce.

K podobným závěrům, které poukazují na větší vztahovou blízkost mezi dcerou a matkou v dospělosti, došel např. Frank (2007) nebo Arditi (1999), ovšem ti srovnávali skupiny rozvedených a nerozvedených matek a dcer, tudíž na jednoznačnou shodu se nedá usuzovat ani v tomto případě, přestože závěry tohoto výzkumu také poukazují na zesílení a upevnění citové vazby ve vztahu dcera-matka. Toto zjištění ovšem může poukazovat také na větší vliv porozvodového uspořádání, kdy v sedmi z osmi případů byly děti svěřeny do péče matky.

Zajímavé je, že Kalmijn (2013) dospěl k závěrům, které vykazují zesílení vazby dítěte k jednomu rodiči vlivem oslabení vazby s druhým rodičem, což vysvětluje jako kompenzační efekt. Ten se podle všeho mohl projevit také ve výsledcích tohoto výzkumného šetření, což dokládá asymetrické vnímání rodinných vztahů v kontextu rozvodu. K rozvolnění rodinných vztahů mezi dítětem a vzdáleným rodičem (non-resident-parent), ale může docházet samovolně vlivem rozvodu a nemusí to být podpořeno ani konfliktním nebo nepříznivě pojímaným vztahem, na což upozorňují v rámci svých poznatků z praxe také Uholyeva a Hoskovcová (2014). Autorky také zmiňují, že udržení pevné citové vazby po rozvodu je nutně spojeno s vložením značného úsilí především

ze strany rodičů. V souvislosti s tím také podotýkám, že výsledky tohoto výzkumného projektu rovněž ukázaly na aspekty, které respondentky hodnotí jako důležité pro vnímání pevnější nebo vzdálenější vztahové vazby k členům rodiny.

Vzhledem k tomu, že v české populaci není oblast rodinných vztahů v kontextu rozvodu dostatečně prozkoumána, mohly by výsledky výzkumného šetření posloužit jako východisko pro hlubší prozkoumání daného okruhu, což by v konečném důsledku mohlo přinést nové poznatky pro praxi v rozvodové a porozvodové péči z optiky dětí, resp. mladých dospělých, kteří tak mohou poukázat na to, co je pro ně ve vztahu k rodičům důležité, co oceňují a co považují naopak za nežádoucí. Vzhledem k tomu, že jsou rozvody stále aktuálním fenoménem ve společnosti, mohla by nová zjištění posloužit v rámci zkvalitnění vztahových vazeb v rodinách, které si v situacích rozvodu nemusí uvědomovat důležitost udržení pevných citových vazeb pro svůj další vývoj.

10 Závěry

Výsledky výzkumného šetření poukazují na odlišnosti ve vnímání charakteru vztahů s jednotlivými členy rodinného systému v kontextu rozvodu. Jako složitější se v obecné rovině zdají být vztahy respondentek s otci, s matkami jsou komplikace popisovány méně, ale přesto se objevují. Vztahy se sourozenci jsou komplexně pojímány jako stabilnější oproti oběma rodičům. Povaha konkrétních vztahů se přirozeně odráží i v popisované vzájemné komunikaci a intenzitě kontaktů. V rámci vnímaných proměn jednotlivých vztahů se ukazuje, že ve vztahy s otci došlo kolem doby rozvodu ke zhoršení, které bylo doprovázeno výrazně negativními emocemi, s odstupem času však dochází k postupnému zklidnění. Proměny relací s matkami byly v době po rozvodu nejčastěji charakterizovány v rovině většího sblížení a projevování vzájemné podpory. I v těchto vztazích ale respondentky zaznamenávají přechodné změny k horšímu v souvislosti s obdobím dospívání. Výrazné změny pak dotazované prožívaly v rámci vztahů s novými partnery rodičů, které střídavě oscilovaly na ose mezi příznivým a nepříznivým postojem především ve vztazích s novými partnerkami otců. Analyzovaný materiál poukázal také na aspekty, které působí na současné vnímání rodinných vztahů a jejich proměn. Příznivě působily zejména vnější okolnosti jako čas nebo zdravotní komplikace, osobní a přirozený vývoj, přímá a otevřená komunikace, vzájemná podpora a pomoc, separace od rodičů a rovněž změna role rodiče v souvislosti s narozením vlastních potomků. Aspekty působící negativně spadají do oblasti nežádoucího chování jako je konfliktnost, nespolehlivost, nedostatek zájmu, zneužívání návykových látek, silná dominance. Negativně byly pojímány také některé vlastností jako sobeckost, sebestřednost, pedantská přísnost nebo urážlivost. Jak se ukázalo, vztahy narušuje také složitá komunikace vyznačující se neotevřeností, neupřímností nebo nedostatkem volného prostoru k vyjádření vlastních pocitů a přání.

11 Souhrn

Rodina tvoří významný prvek našeho života, který má nezastupitelnou roli pro jednotlivce i společnost jako takovou. Prostřednictvím rodiny poznáváme svět, stáváme se lidskými bytostmi schopnými fungovat ve světě, a získáváme tak širokou škálu základních schopností a dovedností, které nám mohou pomoci lépe se orientovat. Na základě vztahových vazeb v rodinném systému si utváříme základy chování a prožívání, od čehož se odvíjejí reakce na nejrůznější situace, události nebo vztahy s ostatními lidmi. Rodina jako celistvý a dynamický systém neustále prochází změnami z hlediska formy i obsahu, avšak její podstata pro každého z nás zůstává stejná. Funkční rodinné prostředí může život v mnoha směrech obohatit, jak po stránce fyzické tak i psychické. Rodinný systém se však může dostávat do zátěžových situací, které pokud nejsou adekvátně řešeny, a dochází k přílišnému narušení, ovlivní další fungování všech členů. I z těchto důvodů je fenomén rozvodu, který je v současnosti stále aktuální problematikou, často v patrnosti výzkumníků, kteří na něj zaměřují svou pozornost. Dřívější studie se zaměřovaly především na negativní důsledky rozvodu, dnešní odborná veřejnost se zaměřuje rovněž na jeho kladné aspekty. Co se týče vztahů v kontextu rozvodu, v zahraničním výzkumu jim je věnována podstatně větší pozornost než u nás. Americké studie poukazují na vyšší tendenci k oslabování citových vazeb a celkovému rozvolnění vztahů po rozvodu mezi otcem a dcerou v porovnání se vztahem otce a syna. Na druhou stranu se po rozvodu může posílit vazba s rodičem, kterému je dítě svěřeno do péče. Ze zahraničních studií také vyplývá, že pro vztahy v rodině po rozvodu je důležitá především vazba mezi rodiči, a pokud je vztah disharmonický, působí to negativně na vztahy mezi rodiči a dětmi.

V návaznosti na poznatky z teoretické části bakalářské diplomové práce byla výzkumná část věnována charakteristice vztahů v rodině po rozvodu z optiky mladých dospělých. Cílem práce bylo prozkoumat a popsat vztahy v původní rodině s odstupem času, zmapovat vnímané proměny vztahů v rodině po rozvodu, pokud k nějakým došlo, a rovněž objevit možné důvody, které by mohly souviset se současnou vztahovou situací a jejími proměnami v rodině. Výzkumné šetření má vzhledem ke stanoveným cílům kvalitativní charakter. Základní charakteristika zkoumané populace je vymezena mladými dospělými ve věkovém rozmezí 25 – 35 let se zkušeností rozvodu rodičů. Kritériem bylo také uplynutí doby od rozvodu, která byla stanovena v minimální výši 5 let. Výběr

výzkumného souboru byl realizován pomocí metody prostého záměrného výběru a je tvořen 8 respondenty výlučně ženského pohlaví, což nebyl původní záměr výzkumu. Ve vzorku se vyskytují dva sourozenci, průměrný věk je 30 let, průměrný věk, kdy došlo k rozvodu rodičů, je 11 let. Sběr dat jsem provedla pomocí polostrukturovaných rozhovorů, které se držely předem připravených tematických okruhů. Na základě obsahové analýzy dat se vynořilo deset hlavních kategorií, které byly stěžejní pro zodpovězení výzkumných otázek a jsou zahrnuty v kontextu tří výzkumných okruhů: vnímání a prožívání současných vztahů v rodině, rozvod a vztahové proměny a aspekty působící na vnímání a proměny rodinných vztahů. Výsledky ukazují na diferencovaně prožívanou kvalitu vztahů mezi jednotlivými členy rodiny. Složitější se zdají být především vztahy s otcem, kdy je patrný i větší citový odstup. Vztahy s matkou a sourozenci jsou charakterizovány pevnější vztahovou vazbou. Největšími proměnami pak prochází relace s otci a novými partnery rodičů. Výzkum poukázal také na aspekty, které působí na vnímání a proměny vztahů v rovině příznivé i nepříznivé.

Omezením výzkumu se zdá být především jednostranné zaměření výzkumného souboru, což otevírá možnosti v dalším navazujícím šetření, které by mohlo být zaměřeno výlučně na vzorek z mužské populace. Tím by se doplnil obraz alespoň částečného zmapování vztahové situace v rodinách po rozvodu s odstupem času, který není v české prostředí dostatečně prozkoumán.

Seznam použitých zdrojů a literatury

Ahrons, C. R., & Tanner, J. L. (2003). Adult children and fathers: Relationships 20 years after parental divorce. *Family Relations*, 52, 340–351.

Ahrons, C. (2007). Family ties after divorce: Long-term implications for children. *Family Process*, 46(1), 53-65. DOI: 10.1111/j.1545-5300.2006.00191.x.

Albertini, M., & Saraceno, C. (2008). Intergenerational contact and support: The long term effects of marital instability in Italy. In C. Saraceno (ed.). *Families, Ageing and Social Policy: Generational Solidarity in European Welfare States*, Cheltenham: Edward Elgar, pp. 194_216.

Albertini, M., & Garriga, A. (2011). The effect of divorce on parent-child contacts. *European Societies*, 13(2), 257-278. doi:10.1080/14616696.2010.483002

Amato, P. R. (1993). Children's adjustment to divorce: Theories, hypotheses, and empirical support. *Journal of Marriage and the Family*, 23-38.

Amato, P. R. (1994). Father-child relations, mother-child relations, and offspring psychological well-being in early adulthood. *Journal of Marriage and the Family*, 1031-1042.

Amato, P. R., & Booth, A. (1996). A prospective study of divorce and parent-child relationships. *Journal Of Marriage And The Family*, 58(2), 356-365. doi:10.2307/353501

Amato, P. R. (2000). The consequences of divorce for adults and children. *Journal Of Marriage And The Family*, 62(4), 1269-1287. doi:10.1111/j.1741-3737.2000.01269.x

Amato, P. R., Kane, J. B., & James, S. (2011). Reconsidering the 'good divorce'. *Family Relations: An Interdisciplinary Journal Of Applied Family Studies*, 60(5), 511-524. doi:10.1111/j.1741-3729.2011.00666.x

Arditti, J. (1999). Rethinking relationship between divorced mothers and their children: Capitalizing on family strengths. *Family Relations: An Interdisciplinary Journal of Applied Family Studies*, 48, 109–119. doi:10.2307/585074

Arnett, J. J. (2000). Emerging adulthood: A theory of development from the late teens through the twenties. *American Psychologist*, 55(5), 469–480.

Arnett, J. J. (2004). *Adolescence and Emerging Adulthood a cultural approach*. New Jersey: Pearson Education.

Arnett, J. J. (2006). Emerging adulthood: Undersanding the new way of coming of age. In Arnett, J. J., Tanner, J. L. (Eds.). (2006). *Emerging adults in America: Coming of age in the 21st century*. (pp. 3-19). Washington: American Psychological Association

Barnhill, L. (1979). *Healthy family systems*. *Family Coordinator*. 28, 94-100.

- Beavers, W. R. (1982). Healthy, midrange, and severely dysfunctional families. In Walsh, F. (Ed.), *Normal family processes* (pp. 45-66). New York: Guilford Press.
- Booth, A., & Amato, P. R. (2001). Parental predivorce relations and offspring postdivorce well-being. *Journal of Marriage and Family*, 63, 197–212.
- Clarke-Stewart, K. A., Vandell, D. L., McCartney, K., Owen, M. T., & Booth, C. (2000). Effects of parental separation and divorce on very young children. *Journal of Family Psychology*, 14(2), 304.
- Curran, D. (1983). *Traits of a healthy family*. Minneapolis: Winston Press.
- Dudová, R., & Hastrmanová, Š. (2007). *Otcové, matky a porozvodová péče o děti*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Emery, R. E. (2012). *Renegotiating family relationships: Divorce, child custody, and mediation (2nd ed.)*. New York, NY, US: Guilford Press.
- Epstein, N. B., Bishop, D., Ryan, C., Miller, & Keitner, G. (1993). *The McMaster Model of Healthy Family Functioning*. In Froma Walsh (Ed.). *Normal Family Processes*. London: The Guilford Press.
- Erikson, E. H. (1967). *Childhood and society*. Harmondsworth: Penguin Books.
- Finkel, E. J. (14. února 2014). *The All or Nothing Marriage*. New York Times. Získáno z http://www.nytimes.com/2014/02/15/opinion/sunday/the-all-or-nothingmarriage.html?_r=0
- Frank, H. (2007). Young adults' relationship with parents and siblings: The role of marital status, conflict and post-divorce predictors. *Journal of Divorce & Remarriage*, 46, 105–124. doi:10.1300/J087v46n03_07
- Giddens, A. (1999). *Sociologie*. Praha: Argo.
- Hartl, P., & Hartlová, H. (2000). *Psychologický slovník*. Praha: Portál.
- Hamilton, S. F., & Hamilton, M. A. (2006). *School, Work, and Emerging Adulthood*. In Arnett, J. J., Tanner, J. L. (Eds.). (2006). *Emerging adults in America: Coming of age in the 21st century.*, (pp. 257-277). Washington, DC, US: American Psychological Association, xxii, 340 pp.
- Hendl, J. (2012). *Kvalitativní výzkum: základní teorie, metody a aplikace*. Praha: Portál.
- Hetherington, M., & Clingempeel, G. (1992). Coping with marital transitions: A family systems perspective. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 57, 1–14. doi:10.1111/j.1540-5834.1992.tb00300.x
- Hetherington, E. M., Kelly, J. (2003). *For better or for worse. Divorce reconsidered*. New York: Bortin.

Hinková, O. (1995). *Neúplná rodina: rozvodová adaptace a strategie poradenských intervencí*. Brno: Filozofická fakulta Masarykovy Univerzity.

Hodges, W. F. (1986). *Interventions for children of divorce: custody, access, and psychotherapy*. Michigan University: John Wiley & Sons.

Horská, E., & Lacinová, L. (2015). *Rozvodové postoje mladých dospělých: Souvislost s rodičovským konfliktem, kooperací a vztahem k otci*. *Československá Psychologie*, 59(2), 105.

Janošová, P. (2008). *Dívčí a chlapecká identita. Vývoj a úskalí*. Praha: Grada.

Kalmijn, M. (2013). Long-Term Effects of Divorce on Parent–Child Relationships: Within-Family Comparisons of Fathers and Mothers. *European Sociological Review*, 29(5), 888–898.

Klimeš, J. (2005). *Partneři a rozchody*. Praha: Portál.

Kraus, B., & Poláčková, V. (2001). *Člověk-prostředí-výchova: k otázkám sociální pedagogiky*. Paido.

Langmeier, J., & Krejčířová, D. (2006). *Vývojová psychologie*. Praha: Grada.

Langmeier, J., Balcar, K., & Špitz, J. (2000). *Dětská psychoterapie*. Praha: Portál.

Leinonen, J. A., Solantaus, T. S., & Punamäki, R.L. (2002). The specific mediating paths between economic hardship and the quality of parenting. *International Journal of Behavioral Development*, 26, 423–435. doi:10.1080/01650250143000364

Lewis, J. (1979). *How's your family? A guide to identifying your family's strengths and weaknesses*. New York: Brunner/Mazel.

Lovasová, L. (2006). *Rodinné vztahy*. Praha: Vzdělávací institut ochrany dětí.

Matějček, Z., Bubleová, V., & Kovařík, J. (1997). *Pozdní následky psychické deprivace a subdeprivace*. Praha: Psychiatrické centrum Praha.

Matějček, Z., & Dytrych, Z. (1994). *Děti, rodina a stres*. Praha: Galén.

Matějček, Z., & Dytrych, Z. (2002). *Krizové situace v rodině očima dítěte*. Praha: Grada.

Matoušek, O. (2003). *Rodina jako instituce a vztahová síť*. 3. rozšířené a přepracované vydání. Praha: SLON

Možný, I. (1990). *Moderní rodina. Mýty a skutečnost*. Brno: Blok.

Možný, I. (2006). *Rodina a společnost*. Praha: Sociologické nakladatelství.

Minuchin, S. (1974). *Families & family therapy*. Cambridge: Harvard University Press.

- Miovský, M. (2006). *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Praha: Grada.
- Pavlát, J., & Šusta, M. (2008). *Děti v rodičovských soudních sporech*. *Československá Psychologie*, 52(5), 458.
- Pavlát, J. (2012): *Děti po rozvodu svých rodičů – souhrn anglofonních a našich prací*. *Československá psychologie* 56(3), 221-231.
- Plaňava, I. (1993). *Funkční a dysfunkční soužití v rodině a manželství: Některé koncepty a modely*. Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity I 27.
- Plaňava, I. (2000). *Manželství a rodiny*. Brno: Doplněk.
- Průcha, J., Walterová, E., & Mareš, J. (2009). *Pedagogický slovník*. 6., rozš. a aktualiz. vyd. Praha: Portál.
- Riggio, H. R. (2004). Parental marital conflict and divorce, parent–child relationships, social support, and relationship anxiety in young adulthood. *Personal Relationships*, 11, 99–114. doi:10.1111/j.1475-6811.2004.00073.x
- Satirová, V. (1994). *Kniha o rodině*. Praha: Práh.
- Scott, M., Booth, A., King, V., & Johnson, D. (2007). postdivorce father-adolescent closeness. *Journal of Marriage and Family*, 69(5), 1194-1209. DOI: 10.1111/j.1741-3737.2007.00441.x.
- Schüller, V., Prokopec, J., & Dytrych, Z. (1985). Dítě jako “objekt” v rozvodovém procesu.[Child as an “object” in divorcial process]. *Demografie*, 27(3), 221-228.
- Sobotková, I. (2007). *Psychologie rodiny*. Portál.
- Tschann, J. M., Johnston, J. R., Kline, M., & Wallerstein, J. S. (1990). Conflict, loss, change and parent-child relationships: Predicting children's adjustment during divorce. *Journal of Divorce*.
- Trnka, V. (1974). *Děti a rozvody*. Avicenum.
- Uholyeva, X., & Hoskovcová, S. (2014). *Předivo vztahů po rozvodu*. *E-psychologie*, Vol. 8 Issue 3, p44-53. Získáno 1. 9. 2015 z http://e-psycholog.eu/pdf/uholyeva_hoskovcova.pdf
- Vágnerová, M. (2007). *Vývojová psychologie II. Dospělost a stáří*. Praha: Karolinum.
- Vágnerová, M. (2012). *Vývojová psychologie I. Dětství a dospívání*. 2. doplněné a přepracované vydání. Praha: Karolinum.
- Výrost, J., & Slaměník, I. (2008). *Sociální psychologie*. 2. rozšířené a přepracované vydání. Praha: Grada.

Wallerstein, J. S. (1983). Children of divorce: The psychological tasks of the child. *American Journal of Orthopsychiatry*, 53(2), 230.

Wallerstein, J. S., & Lewis, J. M. (2009). Divorced fathers and their adult offspring: Report from a twenty-five-year longitudinal study. *Family Law Quarterly*, 42, 695–712.

White, L. K. (1990). Determinants of Divorce: A Review of Research in the Eighties. *Journal of Marriage and Family*, Vol. 52, No. 4, 904–912

Zill, N., Morrison, D., & Coiro, M. (1993). Long-term effects of parental divorce on parent-child relationships, adjustment, and achievement in young adulthood. *Journal of Family Psychology*, 7, 91–103. doi:10.1037/0893-3200.7.1.91

.

Seznam příloh

Příloha č. 1: Formulář zadání bakalářské diplomové práce

Příloha č. 2: Český a cizojazyčný abstrakt bakalářské diplomové práce

Příloha č. 3: Informovaný souhlas

Příloha č. 4: Otázky polostrukturovaného rozhovoru

Příloha č. 5: Schéma kategorií ve vztahu k výzkumným okruhům

Příloha č. 1: Formulář zadání bakalářské diplomové práce

Univerzita Palackého v Olomouci
Filozofická fakulta
Akademický rok: 2013/2014

Studijní program: Psychologie
Forma: Kombinovaná
Obor/komb.: Psychologie (PSYB)

Podklad pro zadání BAKALÁŘSKÉ práce studenta

PŘEDKLÁDÁ:	ADRESA	OSOBNÍ ČÍSLO
Bc. TVRDÁ Dominika	Stankovského 1581, Čelákovice	F120650

TÉMA ČESKY:

Vztahy v rodině po rozvodu z pohledu mladých dospělých

NÁZEV ANGLICKY:

Family relationships after divorce from the perspective of young adults

VEDOUcí PRÁCE:

PhDr. Veronika Očenášková

ZÁSADY PRO VYPRACOVÁNÍ:

Bakalářská práce bude zaměřena na stále aktuální problematiku rozvodovosti se zaměřením na funkčnost vztahů po rozvodu rodičů očima mladých dospělých. V teoretické části budou rozpracována témata týkající se rodiny a jejího významu, problematiky rozvodu a vymezení období mladé dospělosti, které je v současnosti také diskutovaným tématem. V empirické části bude realizován kvalitativně orientovaný výzkum, jehož cílem je zmapovat vztahovou situaci po rozvodu rodičů, popsat její možné příčiny, vnímané proměny vztahů a důsledky. Základní soubor budou tvořit mladí dospělí ve věku 25-35 let, kteří pocházejí z rozvedených rodin. Podmínkou je, že od rozvodu uplynulo minimálně 5 let a rozvod probíhal v období dětství nebo dospívání respondentů. Výzkumný soubor bude sestávat z 5 probandů. Sběr kvalitativních dat bude probíhat pomocí semistrukturovaného interview. Data budou následně zpracována kvalitativní obsahovou analýzou dat. Vzhledem k tomu, že jsou rodinné vazby důležitým faktorem ovlivňujícím život jedince, tato práce může být přínosná především v praktické rovině v rámci rozvodové a porozvodové péče.

SEZNAM DOPORUČENÉ LITERATURY:

Plaňava, I. (2000). Manželství a rodiny. Struktura, dynamika, komunikace. Brno: Doplněk. Matoušek, O. (2003). Rodina jako instituce a vztahová síť. Praha: Slon. Warshak, R. (1996). Revoluce v porozvodové péči. Praha: Portál. Bakalář, E. (2006). Rozvodová témata a moderní psychologie. Praha: Karolinum. Matějček, Z. & Dytrych, Z. (2002). Krizové situace v rodině očima dítěte. Praha: Grada. Matějček, Z. & Dytrych, Z. (2000). Děti, rodina a stres. Praha: Galén. Novák, T., Pruchová, B. (2007). Předrozvodové a rozvodové poradenství. Praha: Grada. Sobotková, I. (2007). Psychologie rodiny. Praha: Portál. Klimeš, J. (2005). Partneři a rozchody. Praha: Portál. Možný, I. (2006). Rodina a společnost. Praha: Slon. Vágnerová, M. (2007). Vývojová psychologie II. Dospělost a stáří. Praha: Karolinum.

Podpis studenta:

Datum:

Podpis vedoucího práce:

Datum: 25.4.2014

Příloha č. 2: Český a cizojazyčný abstrakt bakalářské diplomové práce

ABSTRAKT BAKALÁŘSKÉ DIPLOMOVÉ PRÁCE

Název práce: Vztahy v rodině po rozvodu z pohledu mladých dospělých

Autor práce: Bc. Dominika Tvrdá

Vedoucí práce: PhDr. Veronika Očenášková, Ph.D.

Počet stran a znaků: 81 stran, 159 323 znaků

Počet příloh: 5

Počet titulů použité literatury: 68

Abstrakt (800-1200 zn.):

Rodina je významný faktor ovlivňující naše chování a prožívání, které se spoluutváří v rámci rodinných vazeb, přičemž za nejdůležitější se považuje vazba dítě-rodíč. Funkční rodinné prostředí může život v mnoha směrech obohatit. Rodinný systém se však může dostávat do zátěžových situací, které pokud nejsou adekvátně řešeny, mohou ovlivnit další fungování všech členů. Teoretická část bakalářské práce je zaměřena na vymezení rodiny, její proměny v čase, charakteristiku rodinných vztahů v rovině funkční i nefunkční a také na období mladé dospělosti. Cílem výzkumné části bylo popsat vztahy v rodině s odstupem času, zmapovat proměny vztahů po rozvodu a objevit možné důvody, které mohou souviset se vztahovou situací a jejími proměnami. Výzkum má kvalitativní charakter. Výběrový soubor je tvořen 8 ženami ve věkovém rozmezí 25–35 let se zkušeností rozvodu rodičů, od kterého uplynulo minimálně 5 let. Výběr vzorku byl realizován pomocí metody prostého záměrného výběru. Sběr dat byl proveden v rámci rozhovorů. Výsledky analýzy ukazují na diferencovaně prožívanou kvalitu vztahů mezi jednotlivými členy rodiny a na faktory, které ovlivňují vnímání a proměny vztahů v rovině příznivé i nepříznivé.

Klíčová slova: rodinné vztahy, rozvod, proměny vztahů, aspekty vlivu na vztahy a jejich proměny

ABSTRACT OF THESIS

Title: Family relationships after divorce from the perspective of young adults

Author: Bc. Dominika Tvrdá

Supervisor: PhDr. Veronika Očenášková, Ph.D.

Number of pages and characters: 81 pages, 159 323 characters

Number of appendices: 5

Number of references: 68

Abstrakt (800-1200 characters):

The family is important factor affects our behavior and feelings which its cocreates within family ties while the most important is considered children-parent relation. Functional family environment may have improving affect on individuals. However family system may get into stressful situation which if are not appropriately solved, would influence on other working of all members. Theoretical part of this thesis is focused on definition of family, its changes over time, characteristic of family relationships at the level of

functional and nonfunctional and also on period of young adulthood. The target of research was to describe relationships in family after several years, chart changes of relationships after divorce and to explore possible reasons which may related with relational situation and its transformation. Research has qualitative character. Sample is formed by 8 women between 25-35 years experienced by divorce of patente from which passed 5 years. Selection of sample was implemented by method of simple deliberate choice. Data collection was done by the interviews. Results of the analysis show on differentially feelings quality of realitionships between any single member of the family and on aspects which influence on perception and changes in relationships at the level of favorable and unfavorable.

Key words: family relationships, divorce, changing family relationships, aspects influence on relationships and its changes

Příloha č. 3: Informovaný souhlas

INFORMOVANÝ SOUHLAS

Byla jsem informován/a o významu a poslání výzkumu, který mapuje vztahy v rodině po rozvodu očima mladých dospělých. Prohlašuji, že se tohoto výzkumu zúčastňuji na základě svého dobrovolného rozhodnutí.

V.....

dne.....

Příloha č. 4: Otázky polostrukturovaného rozhovoru

Poznámky k otázkám:

Červeně označené otázky jsem použila u všech respondentů (bez ohledu na to, kolik jim bylo let, když se rodiče rozvedli). Dále jsem využila otázky níže podle toho, zda si respondent na rozvodovou/předrozvodovou dobu pamatuje či nikoli. Pokud zkoumané osobě bylo např. 5 let, tak můžeme předpokládat, že si zřejmě nebude pamatovat mnoho ze soužití vlastní rodiny.

Modře označené otázky jsem kladla jen těm, kteří si tuto dobu mohou pamatovat.

Hnědě označené otázky jsem pokládala hned po „červených“ v případě, že by bylo respondentovi v době rozvodu jeho rodičů 0-6/7 let, nebo by neměl vzpomínky na rozvodovou dobu.

- 1) Jaké jsou vaše nejranější vzpomínky na rodinu?
- 2) Trávili jste společně volné chvíle? Podnikali jste jako rodina nějaké společné aktivity? Jaké a jak často? (výlety, kultura, sport,...)
- 3) Jak byste popsal své dětství? Jaké bylo?
- 4) Jak byste charakterizoval/a vašeho otce a matku? Co je pro ně typické?
- 5) Jak byste popsal výchovu ve vaší rodině (jaký styl výchovy měli vaši rodiče/vlastní či nevlastní, jak se to projevovalo)?
- 6) Jak byste popsal/a dobu předtím, než začal rozvod rodičů?
- 7) Jak jste rozvod rodičů snášel/a? Jak jste se cítil/a?
- 8) Změnil se v té době váš vztah k otci a matce? Mělo to nějaký konkrétní důvod?
- 9) Změnilo se něco v životě vaší rodiny? Pociťoval/a jste nějaké změny? Čím si je vysvětlujete?
- 10) Jak jste vnímal příchod nového partnera/ky vašeho rodiče do rodiny?
- 11) Jak jste později vnímal/a rozvod rodičů?
- 12) Jaké pro vás bylo soužití v rodině s nevlastním rodičem?
- 13) Jaké byly v té době vztahy s vlastním rodičem?
- 14) Jak byste popsal/a současné vztahy v rodině?
- 15) Změnilo se od doby rozvodu rodičů něco ve vašich vztazích? Čím to podle vás může být způsobeno?

16) Jaké jsou vaše vztahy s matkou, otcem a sourozenci? Jaká mezi vámi funguje komunikace (jak byste ji popsal/a)? Jste s nimi v kontaktu? Jak často? Trávíte spolu nějaký čas? (ať už jednotlivě nebo společně) Máte společné zájmy?

17) Jaký je váš partnerský život v současnosti?

18) Jaká je vaše představa ideálního partnera? Liší se nějakým způsobem od současného partnera?

19) Jak nahlížíte na instituci manželství?

20) Jaké jsou vaše představy o rodině? / Pokud jste již rodinu založil/a, jaké jsou vaše vztahy s partnerem a dětmi?

21) Když se ohlédnete zpět do minulosti a srovnáte ji se současným stavem, prošly vaše rodinné vztahy nějakým vývojem? Co mohlo tento vývoj podle vás ovlivnit?

22) Existuje podle vás něco/jako moment, situace, delší období/, co by se v rámci vaší původní rodiny dalo udělat jinak (komunikace, chování, pozornost,...)? Jakým způsobem byste to změnil/a, aby to pro vás bylo přijatelné, lepší?

23) Máte do budoucna nějaké přání nebo sen, který byste si chtěl/a splnit? Jaký?

Příloha č. 5: Schéma kategorií ve vztahu k výzkumným okruhům

VO 1 VNÍMÁNÍ A PROŽÍVÁNÍ SOUČASNÝCH VZTAHŮ V RODINĚ

1. kategorie Vztahy s matkou

subkategorie: obecná charakteristika

subkategorie: komunikace

subkategorie: kontakty

2. kategorie Vztahy s otcem

subkategorie: obecná charakteristika

subkategorie: komunikace

subkategorie: kontakty

3. kategorie Vztahy se sourozenci

subkategorie: obecná charakteristika

subkategorie: komunikace

subkategorie: kontakty

4. kategorie Vzájemné vztahy rodičů

subkategorie: obecná charakteristika

subkategorie: komunikace

subkategorie: kontakty

VO 2 ROZVOD A VZTAHOVÉ PROMĚNY

1. kategorie Změny ve vztahu s matkou

subkategorie: proměna vzájemné blízkosti

subkategorie: prožívání

2. kategorie Změny ve vztahu s otcem

subkategorie: proměna vzájemné blízkosti

subkategorie: prožívání

3. kategorie Vzájemný vztah rodičů

subkategorie: proměna charakteru vztahu

subkategorie: prožívání

4. kategorie Noví partneři rodičů

subkategorie: příchod do rodiny

subkategorie: vnímání nového partnera

subkategorie: prožívání

VO 3 ASPEKTY SOUVISEJÍCÍ S VNÍMÁNÍM A PROMĚNOU RODINNÝCH VZTAHŮ

1. kategorie Aspekty působící pozitivně

subkategorie: **vnější okolnosti**

subkategorie: **osobní a přirozený vývoj**

subkategorie: **přímá a otevřená komunikace**

subkategorie: **vzájemná podpora a pomoc**

subkategorie: **separace**

subkategorie: **změna role rodičů**

2. kategorie Aspekty působící negativně

subkategorie: **chování a vlastnosti**

subkategorie: **komplikovaná komunikace**